

Ady Béláné, sz. Dénes Ilona

Az interjút készítette, szerkesztette: Felháziné Szathmári Klára
Ketesd, 2015. szeptember - 2016. május

Gyermekkorom óta hittem az Istenben, és tudtam, hogy Ő segít, Ő vezet, s a kezén hordoz. Gyermekkorom óta mindig-mindig Istenben hittem. Istenben bíztam egész életemben.

Család

1933. augusztus 18-án Egerpatakon születtem, Háromszéken. Állítólag a Dénesek Ikafalváról származnak, és úgy hívták őket, hogy Dienes. Két-háromszáz évvel ezelőtt vették át a Dénes nevet. Az ősök mind hívő református emberek voltak. Nem volt olyan, hogy „megtértek”, vagy „kegyesek”. Nem, igazi hívő emberek voltak, amilyenek a székelyek: egyházat szeretők, Istenben bízók. Pici gyermekkoromtól én soha a templomból el nem maradtam, és soha egy este úgy nem feküdtem le, vagy egy reggel úgy nem keltem fel, hogy én ne imádkozzam.

Nagyszüleim

Apai nagyszüleim, a Dénesek Ikafalváról jöttek valamikor Egerpatakra. Dénes József volt nagyapám, s Dénes Ágnes volt nagyanyám, de háromféle Dénes-család volt Egerpatakon, úgyhogy ők nem voltak rokonok. Nagyapámnak volt egy testvére, Gyula, s nagyanyámnak is volt egy testvére, Ilona. Apai nagyszüleimnek volt öt gyermekük, két fiú és három lány: József, György, Ágnes, Ilona és Mária. Tíz unokájuk lett. Amikor volt az aranylakodalmuk, akkor ott voltak a gyermekek s az unokák. Dehát az mikor volt? Amikor én elsőéves teologina voltam, 1954-ben.

Anyai nagyszüleim, a Berdék Szentivánlaborfalváról származtak, de azok is nagyon-nagyon rég áttelepültek Egerpatakra, úgyhogy a nagyszülők is mind Egerpatakon születtek. Berde Gábor volt nagyapám és Fodor Loti volt nagyanyám. Fodor

dédszüleimnél három leány volt: a nagyanyám meg két testvére: Ágnes és Póli néni. Azóta sem hallottam ilyet, sem Lotit nem hallottam, sem Póli nénit. Nagyszüleimnek volt négy gyermeke, édesanyám és még három fiú: Pál, Ferenc és Sándor. Sándor húszévesen, tanítóképzős korában meghalt tüdőbajban. Loti nagyanyám nagyon hívő, templomba járó asszony volt.

Szüleim

Édesapám, Dénes György Egerpatakon született 1906.október 23-án. Öten voltak testvérek. Volt tíz hektár földje, és ezért az ötvenes években elnevezték őt kuláknak, s elnyomták édesapámékat.

Édesapám gondnok volt sokáig ott Egerpatakon. Jártak templomba, amíg szegények tudtak. Olyan lovat tartott édesapám, hogy mikor kiengedte inni reggel, átszökött a kapun a mén, pedig magas kapunk volt. Mind összetörte, mind leverte a kaput. Szép lovak voltak. Nagyon szerette a lovakat, s annak is lett az áldozata, a lónak. Egy vasárnap délután ültünk benn a konyhában, s ő kiment, hogy adjon a lovaknak enni, s ahogy vitte a szénát, az egyik ló hasbarúgta. Csak egy mély jajgatást hallottunk, s már szaladtunk. Édesapám ott feküdt az istálló közepén. Nem látszott kívül semmi akkor, sem egy kékség, sem meg nem dagadt semmije, de évek múlva abból daganat lett, és rá vagy négy, vagy öt évre érezte, hogy beteg. Akkor már elrákosodott annak az ütésnek a helye. Amikor elmentünk Marosvásárhelyre az orvoshoz, és megröntgenezték, az volt az orvosnak az első szava, hogy nem kapott-e valahol egy erős ütést. Valaki megütötte? S mondta édesapám, hogy igen, hasba rúgott a ló. S akkor szegénynek biztos, hogy fáj, de nem szaladtunk mindig az orvoshoz minden kicsi dologért. Úgyhogy ez volt neki a végzete, mert az elrákosodott, s 1963.szeptember 16-án, 56 éves korában meghalt.

Fiatal volt – de nekem, nem tudom, miért, olyan öreg, megfáradt embernek tűnt. Úgy emlékszem rá, hogy olyan öreg. Édesanyám harminc évig volt özvegy. Egyedül élt ott a családi házban. Mi aztán férjhez mentünk, elkerültünk onnan, öcsém maradt velem, aki tizennégy éves volt, amikor édesapám meghalt. S akkor ketten éldegéltek.

Édesanyám, Dénes Györgyné született Berde Margit 1910.szeptember 4-én született Egerpatakon. Földműves családból származott ő is, három fiútestvére volt. Én az

édesanyámtól még azt sem hallottam, hogy azt mondta volna „az Isten verjen meg”, vagy „a fene egyen meg” – ilyesmi nem jött ki a szájából. Ő is hívő, imádkozó asszony volt, s édesapám is. Édesanyám nagyon sokáig élt. 86 éves korában halt meg 1995. december 27-én, karácsony negyednapján. Az utolsó években egyedül élt ott Egerpatakon. Nagyon beteg volt, a kisebbik húgom ápolta, gondozta úgy, hogy ő Szentgyörgyön lakott, járt munkába, s mikor szabadidő volt, akkor ment ki, vitte a kaját neki.

Amíg édesanyám élt, addig gyakran mentünk haza, de most már ritkábban. Én is megöregedtem, nehezen megyek, de azért szeretünk hazamenni.

Testvérek

Haton voltunk testvérek, én voltam a legnagyobb. Egy fiú és egy leány – Dénes Sára és Dénes György– meghalt kicsi korban; egy, azt hiszem, olyan három-három és fél éves volt, a másik négy és fél éves. Sára a kezem között halt meg vérmérgezésben. Tudom, hogy a kicsi fenekén seb alakult ki, s akkor belázasodott. Vagy egy hétig kezelték falusi gyógyszerekkel; egyik asszony mondta, hogy ezt tegyen rá édesanyám, a másik, hogy azt tegyen. Anyám ezzel is, azzal is kezelte, mindennel, amit ott a szomszédasszonyok mondtak. Akkor nem volt még penicillin, nem volt antibiotikum... nem volt semmi. Bevittük a kórházba Szentgyörgyre, és míg édesanyám bement az orvoshoz, ő a kezem között meghalt. Én még fiatal leányka voltam. A fiúcska tüdőgyulladásban halt meg; akkor is ott voltam mellette. Éjszaka rosszul lett, édesanyámnak mondta, hogy kell pisiljen. Ráültette a bilire, s hanyatt vágódott, s meghalt. Ennyi volt az egész. S ki kellett bírni. mármint édesanyámnak. Nekünk is fájdalmas volt, de biztos, az anyának még fájdalmasabb. S azután még született egy fiú, aki él, az öcsém. Azért kellett –édesanyámék mindig mondták –az öcsémnek megszületnie, mert meghalt a fiúörökös. Édesanyám már 42 éves volt, amikor született az öcsém 1950. március 17-én. 17 év különbség van köztünk, úgyhogy én már nagy leány voltam.

Négyen nagy kort értünk. Dénes Margit volt a nagyobbik húgom, és Dénes Ágnes a kisebbik, Dénes Sándor az öcsém. A nagyobbik húgom, Szövérfy Istvánné született Dénes Margit 1935.szeptember 4-én született. Nyolc osztályt végzett, utána

textilgyárban dolgozott Sepsiszentgyörgyön. Volt négy leánya: Erzsébet, Babó, Ildikó és Enikő. Hatvan évesen halt meg. A kisebbik húgom, Hölgyes Jánosné született Dénes Ágnes 1940.június 1-jén született. Érettségizett, majd tisztviselőként dolgozott egy gyárban Sepsiszentgyörgyön. Volt két fiúgyermek: János és Csaba. János, aki Melindával, a lányommal volt egyidős. Két éve halt meg ott Szentgyörgyön. Mindkét fiútestvéremnél született egy-egy fiú.

Az öcsém, Sanyi 14 éves korában árván maradt, amikor édesapám meghalt. Többnyire nálunk volt mindig, vagy Palatkán, vagy pedig Katonában. A férjem, Béla nagyon-nagyon szerette, s ő is Bélát. Nem volt szegénynek édesapja, s akkor minden vakációt –tavaszit, nyárit – nálunk töltött, s ott is konfirmált Palatkán. Majd nősülés után ott lakott a felesége, Vilma falujában, Alsócsernátonban. Ott gazdálkodott, s onnan járt a munkahelyére. Csak akkor költözött haza, mikor jött ez a változás '90 után – akkor még élt édesanyám vagy hat évet –, s most ott gazdálkodik. Van hat vagy hét tehene s egy csomó disznója.

Öcsémnek van három gyermeke. Ödön, Emese és Imola. A fiának nincs gyermeke, de a lányainál van két-két gyermek, tehát négy unoka.

Gyermekkori emlékek

Az otthonunk egyszerű székely porta volt. Volt rajta egy 1870-ben épült régi ház, majd 1940-től egy új ház is. A régi ház hatalmas, földes konyhapadlóját minden szombaton meg kellett tapasztani és poronddal¹ megszórni. Volt a sarokban egy csikókemence², ahol édesanyám főzött. Elég nagy kemence volt, mert sokan voltunk, és nagy adagot kellett főzni mindig. Hordtuk be a fát, tüzeltünk. Egyszer meg is gyúltam a kemence előtt. Reggel felkeltem, hálóingben kimentem, odaálltam melegedni, s mivel egy kicsit rossz volt a kemencének az ajtaja, a láng kicsapott, s a hálóingembe becsapott. Kezdett égni. Én visítottam, szegény anyám lekapta rólam, de azért úgy becsületesen megégett a hátam. Nem kellett kórházba menni, édesanyám kezelte, de többet nem is álltam a kemence mellé.

A konyhában volt egy hosszú asztal, egy kanapé, egy kredenc fiókokkal. Ott tartotta anyám a törülközőket s a törőket, ami kellett a konyhába. Onnan volt a konyhából a padlásfeljárát: egy nagy létra. Szegény anyám onnan egyszer leesett, mert felküldtem,

hogyan hozzon nekem kolbászt – olyan tizenvalahány voltam –, s édesanyám félrelépett, leesett. Hat hétig nyomta az ágyat. Mikor rá gondolok, mindig lelkiismeret furdalásom van, hogy miért is kellett mondjam én azt, hogy nekem kolbászt hozzon.

A konyha mellett volt egy kicsi szoba, ahol aludtunk, és volt egy nagyszoba, ahova a vendéget fektették, ha jött. Édesapám 1940-ben építtette a régi mellé egy új házat, mely két szobából állt és egy gabonásból, mert a régi ház padlása már nem bírta el a gabonát, amit oda vittek csépléskor.

A hatalmas nagy kertünk most is megvan. Annak egy része zöldséges volt, s a másik pedig gyümölcsös. A kertünk végében folydogált egy szép kicsi patak, ott fürödtünk. Az udvarban volt egy hatalmas nagy istálló csúrral, és abban annak idején, amíg gazdálkodott édesapám, volt négy ló – azokat nagyon szerettem –, két tehén, két ökör és aprójóságok. Mindig volt egy cseléd, aki rendezte ezeket. Majd következett egy disznóól nyolc-tíz disznóval. Háromat-négyet levágtak, mert kellett a családnak, a napszamosoknak, a munkásoknak, és a többit édesapám értékesítette, mert kellett taníttatni minket, és abból fizette a tandíjat. Hétköznap édesapámék rengeteget dolgoztak a mezőn. Volt aratógép, vetőgép, mindenféle, csak cséplőgép nem volt. Volt egy kicsi kétkerekű kocsink, amibe tette anyám az ebédet, és vitte ki a munkásoknak. Kutyánk is volt mindig – na, az egyiket, a Szikrát, azt nagyon szerettem.

Mindennap ki kellett seperni a házat, szombatonként pedig az egész udvart felsepertük. De szombat délben letettük a munkát. Sajnos ez ma Székelyföldön nem divat, mert vasárnap is dolgoznak. A férfiak, édesapám és a cseléd ott hátul rendezgettek ezt-azt, de szombat déltől senki nem dolgozott, vasárnap pedig lenéztek a templomba. Ez olyan természetes volt, mint hogy megterítették minden délben az asztalt, és leültünk ebédelni.

Nagyon boldog voltam, szép gyermekkorom volt. Igaz, hogy mindig aggodalmaskodtam szüleimért. Édesapám sokat ment. Akkor nem volt autó, hanem lószekérrel járt, vitte a malomba a búzát őrölni, vagy ment ide, ment oda. Ha nem jött haza arra az időre, mire én elképzeltem, akkor már sírtam, hogy hol van, miért nem jön. Mindig aggódtam a szüleimért, de különben szép gyermekkorom volt. Csak mindig sírtam: „Édesapám csak földet vesz, s nekem nem vesz ruhát!” – mert nem volt, csak egy viselő ruhám, amiben hétköznap jártunk iskolába, s egy vasárnapi, és kész. Cipő is olyan volt, amit édesanyám csináltatott a cipésznél; levágtak egy borjút,

kikészítették és abból csináltak nekem cipőt. Ruhánk úgy volt, hogy a gyapjút megfonták, megszőtték és abból öltözködtünk. Nem úgy volt, mint most, hogy azt se tudjuk, mink van.

Mikor látok egy Kovászna jelzésű autót, úgy dobog a szívem, s akárki idejön, mindenki rokon. Csak néznek, hogyhát nem vagyunk rokonok, Ili néni. Mondom: „Nekem minden székely rokonom”. Nagyon szeretem őket, de Kalotaszeget is megszerettem.

Gyermekkorom ízei

Az én kedvenc étel a verttej volt sültkrumplival és a csirkepaprikás. Mikor mentem haza vakációra, édesanyám mindig azzal várt. Volt egy hosszúkás fadézsánk, és volt egy verő benne. Édesanyám a tejet letette savanyodni, aludni, az aludttejet beletöltötte a dézsába, s addig verte, amíg a vaj feljött a tetejére. S akkor a vajat leszedte, kimosta, s a tej pedig ott maradt. Azt hívtuk mi verttejnek; a legfinomabb étel a világon – most is azt mondom – sültkrumplival. Mindig azzal várt engem haza, mert én nagyon szerettem. Nagyon finom volt.

Vasárnap mindig húsleves volt és csirkepaprikás nokedlivel. Édesanyám a csirkét szombaton levágta, és vasárnap reggel készítette el. Vasárnap reggel is nagyon korán kelt, s tizenegyig reggel hattól megkészült. Én most már másképp csinálom, mert szombaton megfőzöm. Ha nem is tudok templomba menni, de mindig megfőzöm. Vasárnap nem csinálom. Most is előttem van a nagy lábosban a csirkepaprikás. Ami megmaradt, vasárnap délután azt is mindig mentünk, s mártogattuk meg. Nagyon szerettük.

Hétköznap reggelente hideg tejet, szalonnát, vajas kenyeret, ízes kenyeret ettünk. Főztünk szilvaízet, ígyhát volt a háznál. Ebédre mindig a szezonnak megfelelően étkeztünk. Amikor tavasszal bárányszezon volt, akkor bárányt ettünk, nyáron csirkét, ősszel már jött a disznóhússzezon. Így étkeztünk. De üzletből csak só és gyufát vettünk és petróleumot – azt nem is petróleumnak hívták, hanem gáznak. Jöttek a Regátból szekerek, s akkor kiabálták, hogy „Hai la gaz!”[Gázt vegyenek!] Vettek édesanyámék petróleumot, mert petróleumlámpa volt, nem volt akkor még villany. Semmi egyebet nem vásároltak, mert cukorrépát termeltek, tehát cukrunk volt, a húst előállították. Édesanyám rengeteg majorságot [szárnyasállatokat] tartott. Minden este

puliszkát ettünk: első volt a tejes puliszka, s utána pediglen túróspuliszka. Nem kellett gondolkozni, hogy mit vacsorázunk. Tette oda édesanyám a puliszkás fazekat – de nem csak nálunk, hanem az egész Székelyföldön így volt –, szitálta a lisztet, megfőzte a puliszkát, kiborította s cérnával vágta. Nem ilyen túros puliszkákat készített, mint most, hogy összerakjuk túróval egy lábosba, hanem úgy, mint a diós kalácsnak: kisimította egy lapítóra [vágódeszkára] a puliszkát, s megtöltötte túróval és felcsavarta, mint a mákos tésztát. Leborította egy konyhatörlővel, s az úgy gőzölt egy kicsit, elolvadt a túró, s akkor a tejes puliszka után megettük a túros puliszkát. Télen túros puliszka helyett oldalast vagy füstölt húst ettünk. Minden este ezt vacsoráztunk.

Pénzünk nem volt – nem volt akkor fizetés vagy nyugdíj –, de volt mit ennünk. Volt búzánk, édesapám ment a malomba, őrölt. Minden szombaton kenyérsütés volt nálunk, és hétfőn pedig a nagymosás. Ez volt a szokás. Édesanyám mindig dagasztott egy nagy tekenyő kenyeret – nyolcat-kilencet –, és megsütötte a kinti sütőkemencében. Sokáig megvolt az a kemence. Ággal hevítették, három kötés kellett egy hevítésre. Így sütötte édesanyám a finom krumplis kenyeret. Az tartott egy hétig, s egy hét után kezdte újból. Ahol a kenyeret sütötték, ott sütötték a kürtös kalácsot is a kemence szájában. Sokszor sütöttünk, mert a születésnapokat és a névnapokat megünnepeztük, s jöttek a rokonok felköszönteni.

Nagyon vártuk a karácsonyt. Édesanyám sütött kalácsot s valamilyen tésztát; nem százfélét vagy tízfélét, vagy nem tudom, hányfélét, hanem egyszerű valamilyen tésztát. Azért volt szép a karácsony, mert amíg kicsik voltunk, mindig elvittek minket a nagyszülőkhöz. Nem volt náluk karácsonyfa. Ott úgy jött az angyal, hogy volt nagyanyámnak egy háromfiókos szekrénye – úgy hívták, kredenc –, amit kihúztak, s abban volt eldugva a karácsonyi ajándék. Nagypám azt mondta, hogy „Na, nézzétek meg, hogy az angyal nem hozott-e valamit nektek!” S akkor kihúztuk, mindenki megkapta a maga ajándékát, s addig kellett ott ülni, míg édesapám jött értünk. Mentünk haza, csengetett az angyal, s ott volt a karácsonyfa, dió, alma. Mindig volt karácsonyfánk. Feldíszítettük, csináltunk láncot krepp papírból vagy pattogatott kukoricából, mikor mi volt. Nem voltak ilyen fényesek a karácsonyok, de szépek voltak. Az üzletben nem lehetett kapni szaloncukrot, úgy emlékszem, de édesanyám titokban éjszaka csinált valamilyen szaloncukrot. Mézes tésztát sütött, azt felaggatták, és az volt a karácsonyi ajándék. Úgy szerettük a fűgét! Mindig a fűgét kerestük, annak

örvendtünk a legjobban. Lelki szemeimmel láttam az angyalt, ahogy jön, csenget a lovaknak a csengőivel... szép volt. Emlékszem, a legnagyobb ajándék az volt, mikor öcsémnek egy hintalovat hozott az angyal. Egy asztalos készítette ott a faluban. Az öcsém kicsi volt, négyéves, s mi jobban örvendtünk a hintalónak, mint ő. Karácsonyeste nem mentünk templomba, mert nem volt istentisztelet. Szilveszter éjszakáján mindig mentünk, de nem a templomba, hanem a templom elé. Megfogtuk édesanyámnak s édesapámnak a kezét, s mentünk. Hullott a hó, énekelték az újévi énekeket, a papbácsi valamit mondott... így volt, szép volt.

Iskolás évek

1939-ben hatévesen kezdtem az elemi iskolát Egerpatakon. Pál volt a tanító bácsim, aki kántortanító volt. Nagyon szerettem, de nagyon féltém tőle. Különösen a románóra miatt féltém. Meg is szöktem egyszer: reggel édesanyám szépen felöltöztetett, a hátamra adta a táskát, elmentem hazulról, de én nem az iskolába mentem, hanem a falunkon átfolyó Szacsva patak hídja alá. Egész iskolaidő alatt ott voltam. Tanító bácsi azt kérdezte: Cum te cheama pe tine? [*Hogy hívnak?*] Nekem azt kellett volna felelni: Pe mine ma cheama Dénes Ilona. De nem tudtam a románt.

Elemi iskola után 1944-ben Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégiumban³ folytattam tanulmányaimat. Nehéz idők voltak háború után, akkor jöttek be az oroszok. Fel volt mindenki, minden dülva, nem kezdődtek az iskolák. Én dühöngtem, hogy én úgylis megyek Szentgyörgyre az iskolába. Édesanyám könyörgött: „Hova akarsz menni, mikor mindenki otthon marad, s inkább meghúzza magát, mint hogy menjen?” Én addig sírtam, amíg elvittek édesapámék, és beírtak a Székely Mikó Kollégiumba. Otthon megtöltöttük a szalmazsákot, s feltettük a szekérre paplannal, párnával együtt. Édesanyám felcsomagolt élelemmel, édesapám befogta a lovakat, és elindultunk. Köménymagtól elkezdve mindent vinni kellett, meg volt szabva, hogy miből mennyit, és minden hónap elején ezt le kellett adni a konyhára. Tandíjat is kellett fizetni. Gyenge volt a koszt; minden reggel köménymagleves volt, még az utcán is érződött a szaga. Bentlakásban laktunk. Közepes tanuló voltam.

Négy év után felvételiztem Kézdivásárhelyre a tanítóképzőbe, mert mindenáron tanítónő szerettem volna lenni. Már otthon tanítottam írni-olvasni a kisebbik testvéreimet. Mikor azok mentek iskolába, már mindenik tudott olvasni és írni, s ezért

unalmas volt nekik az első osztály. Felvételim sikerült, de „helyszűke miatt” nem vettek fel. Nem azért nem vettek fel, hanem azért, mert édesapám kulák volt.

Volt tíz hektár [*valamivel több, mint 17 hold*] földje, és ezért elnevezték őt kuláknak. Én nem tudom, hogy miért tették, de a tízhektárosokat mind kuláknak tették. Mindenünket elvitték – elvitték a jószágot, elvitték a búzát, mindent, mindent az égvilágon –, s állandó megfigyelés alatt volt szegény apám. Sokszor, amikor még csépeltek, már ott álltak a hatóságok a cséplőgép mellett, és elvették a búzát, majd a padlásról is mindent lehordtak és elvittek. Alig tudtak édesapámék annyi búzát megtartani, hogy a családnak legyen elég egy évre. Ki volt írva a kapura egy táblán: „Itt kulák lakik, ne higgy neki!” Piros betűvel volt írva. Nem volt szabad senkinek kimenni a kapun, nem volt szabad templomba menni... Velünk senki nem volt szabad szóba álljon. Amikor ők, az elvtársak ünnepélyeket rendeztek, akkor édesanyámékat vitték, hogy meszeljenek a kultúrházban, meszeljenek a Néptanácsnál. Dolgoztatták őket, csak ne menjenek az ünnepélyre.

Egyszer a piros tábla eltűnt a kapuról, bedobták a kapun belől, és megjelent ugyanez a felirat, csak fekete betűkkel, mert azt mondták, hogy nem akarják a munkásosztály vérért bemocskolni, hogy egy kuláknak a kapujára piros betűkkel írják fel azt, hogy itt kulák lakik, ne higgy neki. Pedig édesapám mindenkin, minden szegényen segített. Mikor a szegényeknek elfogyott az ennivalójuk télen, mindig odajöttek, hogy tessék adni egy véka búzát vagy egy zsák krumplit, vagy valamit. Nem volt orvos a faluban, mindig szegény apám ment, ő segített rajtuk.

Mielőtt édesapám kulák lett volna, én utecista⁴ voltam. Úgy hívták az ifjúsági kommunista szervezetet, annak tagja voltam, s mentünk elvtársi összejövelekre s mindenhova. Mindenütt ott voltam. Egyszer csak kész, mikor apámat kuláknak tették, akkor nem engedtek sehova. Összehívtak a Mikóban egy nagygyűlést, az összes kulágyereket (voltunk vagy tízen) kiültették az első sorba, s elvették a piros könyvünket. Az utecista könyvet. Mikor én kellett kimenjek az asztalhoz, hogy adjam oda, nagy mérgemben odavágtam, odacsaptam, odadobtam az asztalra. S azért is megbüntettek: szobafogságot kaptam, és kiraktak az internátusból. Úgyhogy két évig kintlakásban laktam, mert – mint kulák gyermek – nem volt szabad ott bent legyünk az internátusban. Most kapok kulák nyugdíjat⁵, van ilyen is. 500 lejt adnak azért, hogy szegény édesapám szenvedett. Aztán jött a kollektív⁶, akkor elvették mindent tőle.

Nem maradt semmink, csak egy tehenünk. Onnan kellett talpra állni. De én nem voltam elkéservedve, tudtam, hogy úgylis megsegít a Jóisten minket.

Amikor nem vettek föl a tanítóképzőbe, akkor egy évet elveszítettem. Utána visszamentem megint Szentgyörgyre, de akkor már a lánygimnáziumba. Addig, amíg nem államosították, 1948-ig minden reggel a tanítást imádsággal és egyházi énekekkel kezdtük, és azzal is fejeztük be. Az államosítás után minden megváltozott, de a Biblia olvasása és az esti imádság továbbra is megmaradt. A bentlakásban a Bibliákat a szalmazsák alá rejtettük, villanyoltás után elővettük, és elemlámpával olvastunk belőle és imádkoztunk. Minden héten kétszer volt kimenő, amikor is két órát tölthettünk a városban. Mindenki oda ment, ahova akart. Ilyenkor volt a Vártemplomban bibliaóra, nagyon jó barátnőmmel, Nagy Piroskával mi mindig odamentünk.

Én itt is konfirmáltam. Nagyon sokan konfirmáltunk, az A és B osztály. Most is emlékszem a Káté kérdésemre: „Mi a kulcsok hatalma?”⁷ Nem volt nagy ebéd, mint most szokás, szüleim ott sem voltak. Lekonfirmáltunk, visszamentünk az internátusba, és folyt az élet tovább. Egerpatakon nem is emlékszem, hogy vettem volna úrvacsorát, mert nem voltam otthon, s mikor kisebb voltam, akkor még nem vehettem, mert nem konfirmáltam. A Vártemplomban vettem úrvacsorát.

Teológia

Mikor érettségiztünk, nem tudtuk, hogy mi lesz velünk. Csiha Kálmánné Nagy Emese⁸ akkor már teológus volt, és mint legátus⁹ szolgált Szentgyörgyön a Vártemplomban 1953 húsvétján. Mi hárman – Nagy Piroska, Mántó Juci és én – akkor is templomba járó lányok voltunk, s elmentünk az istentiszteletre. Mikor meghallottuk őt prédikálni, odamentünk hozzá istentisztelet után, és megkérdeztük tőle, hogy hogyan lehet bejutni a teológiára. Akkor határoztam el, hogy teológiára megyek.

Szüleim nem akarták, mert ők ilyenről, hogy papnő még nem hallottak – de még én se addig. Azt mondta édesapám: „Fiam, hogyha fiú lennél, akkor igen. Ha tíz fiam lenne, azt is odaadnám. De egy leány! Mit fogsz te ott csinálni?” S azt mondtam: „Édesapám, tessék levinni az állomásra, mert én megyek Kolozsvárra¹⁰”. Nagy veszekedés között indultam el, mert apám sírt, hogy ne menjek oda. Megígértette

velem, hogy egy évig ottmaradok, és azután felvételizem az egyetemre – akármelyik szakra, mindegy volt neki, csak ne maradjak a teológián. Muszáj volt megígérjem – azért, hogy valahogy jussak el Kolozsvárra –, de nekem eszem ágában sem volt soha, hogy én más egyetemre menjek. Nem is tudtam, hogy hol vannak az egyetemek. Amikor az első legáció helyre, Dálnokra utánam jött édesapám, azt mondta a lelkész: „Na, Dénes bácsi, gratulálok a leányához, ügyes volt”. S akkor nyugodott meg, hogy tényleg jó helyen vagyok ott. Amikor hazamentem, akár a gimnáziumból, akár a teológiáról, én is vettem a kapát és mentem kapálni, vagy mentem a szénához, vagy mentem aratni, vagy ahova kell, mert mindig szerettem dolgozni.

1953-ban 64-en felvételiztünk. Benedek Kálmán¹¹ vizsgáztatott énekből. Úgy kellett vizsgázni, hogy mindenki elénekelt egy éneket, amelyiket választotta. Én, a botfülű azt választottam, hogy *Nagy vagy te Isten, nagy a Te hatalmad*. Mikor kihívott, és egy mondatot elénekelt, azt mondta Kálmán bácsi: „Köszönöm szépen, elég volt.” Nem kért többet belőle. De felvettek, és kijártam a teológiát. Szegény Kálmán bácsi tudta, hogy nem tudok énekelni. Mikor kellett húzni tételt a kispapin vagy a nagypapin [*első és második lelkészsképesítő vizsgán*], szegény addig nyomta azokat a cetliket, amíg a *Szívemet hozzád emelem-et* odanyomta előmbe, hogy énekeljem el, mert az egy kicsit könnyebb volt. De azt se tudtam jól elénekelni.

A teológián eltöltött idő életem legszebb évei lettek. Egy évig bentlakó voltam. A lányszoba Imre Lajos¹² bácsi és Nagy Géza¹³ professzor úr szobája mellett volt. Lajos bácsi tartotta minden este az áhítatot, ő volt a mi lelki apánk. Annyira jól éreztük magunkat a kis szobánkban, hogy Nagy Géza bácsi felesége, Julcsa néni sokszor átjött, hogy legyünk csendben, mert Géza bácsi nem tud pihenni a zajtól. Géza bácsi föld süket volt – el lehet képzelni, milyen volt a hangulat.

Másodéves korunkban – nem tudom, miért – megszűnt a bentlakás. Én a Magyar utca 13. szám alá költöztem egy gyógyszerésznőhöz, aki nagyon jó barátságban volt Csiha Emese édesanyjával. Egy évig Fazekas Ildikóval laktam, majd Nagy Piroskával.

A négy évfolyamon 14 lányhallgató volt. Általában jól kijöttünk egymással, de mi, a székelyek jobban összetartottunk, még most, hatvan év után is tart a barátság. Teológustársaim és professzoraim között voltak sokan, akik nem a legnagyobb szeretettel viseltettek a teológus lányok iránt. A lányok mindig szorgalmasabbak voltak, mint a fiúk, ezért a vizsgán is jobb jegyet kaptak. A fiúk irigykedtek, és

professzoraink közt is volt olyan, aki nem nagyon barátkozott meg a leány hallgatók jelenlétével. Volt olyan időszak, amikor a szünetben a fiúkkal nem volt szabad beszélgetni, sőt a Díszteremmel szemben lévő teremben kellett tartózkodnunk. Ennek ellenére minden teológus lánynak volt udvarlója. Volt, amelyikből házasság lett, de olyan is, amelyik már ott a Teológián véget ért. Az enyém is.

Kedvenc professzorom Juhász István¹⁴ volt. Nagyon komoly kinézetű embernek látszott. Nagyon féltünk tőle, de szerettem. Az egyik vizsga előtt ott vártam a folyosón, és idegességemben elkezdtem a sírást. Odajött a professzor és azt kérdezte: „Miért sír?” Vizsgatársam válaszolt: „Fél a vizsgától”. Mire ő azt mondta: „Nem félni kell, hanem tudni”. Bementem vizsgázni, tételt húztam. Vége lett a felelésnek, beírta a jegyet és így szólt: „Ezért kellett sírni?” Természetesen jelest kaptam.

Szerettem Nagy Józsi¹⁵ bácsit is. Nem tudtam románul egy szót sem. Egy alkalommal – azt hiszem harmadéves voltam – úgy vizsgáztam nála, hogy körbesétáltuk a Főteret. Amikor visszaértünk a Teológiára, beírta a jegyet és azt mondta: „Ha véletlenül valaki bejön a románórát ellenőrizni, te meg se szólalj! Elájulsz, s a fiúk kivisznek a teremből”.

Kedvenc professzoraim voltak továbbá Borbáth Dániel¹⁶, Nagy András¹⁷ és Geréb Pál¹⁸. Mindenkihez egy-egy szép emlék fűz. András bácsi nem haragudott ránk soha, de ha készületlenül mentünk vizsgázni, olyan szép csendesen szidott, hogy szerettünk volna a föld alá süllyedni. Egyszer velem is megtörtént, hogy alig találtam meg az ajtó kilincsét, hogy kijöjjek a vizsgáztató teremből. Ő volt a dékán.

Berci bácsi¹⁹ óráján egyszer olvastam. Ő észrevette és azt mondta: „Dénes Ilona, nem zavarom?” Én erre nagy megengedve azt feleltem: „Nem, tessék csak tovább folytatni”. Geréb Pali bácsi dogmatikát adott le. Elég unalmas tantárgy volt. Más professzor már javában vizsgáztatott, de ő még akkor is tartotta az órákat és nyomta az anyagot. Az egyik ilyen órán azt kérdeztem: „Professzor úr, mikor tetszik már befejezni az anyagot?” Megállt, rám nézett és ezt mondta: „Kedves Ilona, ez úgy hangzott, mintha azt mondta volna: Te, fejezd már be azt az anyagot!” Óra végén bocsánatot kértem. Nem haragudott, mindig is jól megértettük egymást. Így teltek a teológus éveink.

Szép volt, jó volt. Sok erőt, hitet, békességet és szeretetet kaptunk ott a Teológia falai közt. Ha ma kellene választani, ma is a teológiát választanám.

1957 júliusában öt női hallgató indult el a Teológiáról az életbe. Négy év alatt professzoraink, egyházi feletteseink, sőt még a teológusok is úgy tekintettek reánk, mint akik azért mentünk a teológiára, hogy papnék lehessünk. Negyedév végéhez közeledve, amikor már az évfolyamtársaink nagy része tudta, hogy hol fogja szolgálni az Urat, mi lányok ott álltunk tanácstalanul az eltöltött négy esztendővel. Kérést adtunk be az Erdélyi Református Egyházkerülethez. Kérésünkre válasz nem érkezett. Személyesen is felkerestük egyházi vezetőinket, akik azt mondták nekünk: „Keressenek egy-egy papot, legyenek jó papnék és szüljenek gyermekeket. Nem tudjuk a lányokat elhelyezni”.

Mi nem tágtottunk, vállaltuk a lehetetlent is. Elmondtuk, hogy nem azért jöttünk a teológiára, hogy csak papnék legyünk, hiszen azok teológia elvégzése nélkül is lehattunk volna, hanem azért, mert szolgálni akarunk. Akkor az egyik előjáróm azt kérdezte tőlem, hogy még Szacsvára is elmennék-e. Szacsva a Székelyföld legeldugottabb és legelhanyagoltabb gyülekezete volt, és ma is az. Erre a kérdésre én azt feleltem, igen, elmennék még Szacsvára is. Így kerültem... nem Szacsvára, hanem annál még sokkal nehezebb helyre, a Mezőség sártengerébe, Katonába.

Az első gyülekezetem: Katona

Az egész Erdélyi Egyházkerületben nem volt egyetlenegy esperes sem, aki a teológiát végzett lányokat befogadta volna az egyházmegyéjébe, és gyülekezetet biztosított volna számukra, csak Szőke Sándor²⁰ az akkori Sármási Egyházmegye esperese, aki Mócson volt lelkipásztor.

1957. augusztus 1-én érkeztem meg Mócsra az esperesi hivatalba, ahol néhai Szőke Sándor esperes úr fogadott. Félve, dobogó szívvel léptem át az esperesi hivatal küszöbét. Bemutatkoztam, és ez volt az első kérdése: „Miért jött? Szolgálni vagy primadonnáskodni?” Válaszom így hangzott: „Szolgálni jöttem”.– „Akkor vegye a táskáját, és induljunk Katonába!” Így érkezünk meg esperesemmel a faluba, ahol a gyülekezet tagjai nagyon csodálkoztak, hiszen ők még lánypappal nem találkoztak. Meg is kérdezték: „Nagytiszteletű esperes úr! Ha nekünk csak egy lánypapot tudott hozni, akkor tanítson meg minket, hogyan szólítsuk meg!” Ezt válaszolta: „A nőtlen lelkészeket sem úgy szólítják meg, hogy tiszteletes úrfi, hanem tiszteletes úr, akkor,

habár csak egy lánypapot hoztunk, szólítsák nyugodtan tiszteletes asszonynak”. Híveim belenyugodtak abba, hogy lánypapot kaptak. Az esperes úr visszament Mócsra, én pedig ottmaradtam egyedül Katonában.

Amikor odamentem, a híveim szívesebben látogatták a római katolikus és az ortodox istentiszteleteket, mint a reformátust. Nem tudtam, hogyan szoktassam vissza őket a református istentiszteletre. Elhatároztam, hogy a pénteki és a szombati napot arra használom fel, hogy minden héten egy éven keresztül felkeresem a református családokat, és figyelmeztetem őket, hogy vasárnap istentiszteletet tartunk, jöjjenek a templomba. Egyik tanyáról a másikra, egyik dombról a másikra jártam, és egy év alatt elértem azt, hogy a református hívek nyolcvan százaléka ott volt minden vasárnap a templomban.

Köztük nagyon sokan voltak olyanok, akik nem beszéltek anyanyelvüket; ha öt magyar állt az utcán és beszélgettek vagy mentek az üzletbe cigarettát venni, hiába voltak magyarok, de románul beszéltek. Ha engem megláttak, akkor megszólalt az egyik, hogy beszéljünk magyarul, mert jön a papné, s akkor magyarul folytatták a beszédet. Még a szegény presbitereim is inkább románul beszéltek. Én románul nem tudok, de annyit igen, hogy *Buna dimineata!*, az Jó reggelt!, *Buna ziua!*, az Jó napot! és *Buna seara!*, az Jó estét! jelent. Egy alkalommal beszélgetett három magyar románul, nem vették észre, hogy jövök, s köszöntem, hogy Bună ziua! Megnéznek, és köszönnek: „Kezit csókolom, tiszteletes asszony!” – „Na – mondom –, látom, hogy tudnak magyarul”. Úgyhogy ennyire nem beszéltek magyarul még maguk közt sem, pedig tiszta magyarok voltak. A gondnok kinn lakott a határban, és egy alkalommal, amikor ment haza, megverték a románok. Elment Nagy Sanyihoz, a presbiterhez és kopogtatott. „Da!”/[*igen!*], bement. „Bună seara!” – köszönt a gondnok, s mondta románul, hogy őt megverték a román fiúk. Másnap jött Nagy Sanyi és elmondta, mi történt, de még azt is, hogy bár a román fiúk verték meg, mikor bement hozzá, mégis románul mondta, hogy megverték. Egyszer csak jött hozzám Dani bácsi, a gondnok, s mondta: „Tiszteletes asszony, megverték az este, ahogy mentem haza”. Erre azt mondtam neki, hogy „Jobban meg kellett volna verjék magát, kurátor úr”. Azt mondja: „Miért?” Mondom: „Azért, mert amikor bement Nagy Sanyihoz, hogy köszönt, és hogy mondta el, hogy megverték? Jobban meg kellett volna verjék, hogy tanuljon meg magyarul”. Aztán mindig haragudott reám, hogy én miért mondtam, hogy meg kellett volna verjék. Nem tudtak szegények magyarul.

Volt egy cipész, Kis János, akinek volt vagy hét gyermeke. Olyan becsületes emberek voltak, hogy elhatároztam, segíték rajtuk úgy, hogy az egyik gyermeket – úgy szerettem a gyermekeket, a gyermekeit – elküldöm édesanyámékhoz, mert akkor már édesanyáméknak nem volt cselédjük, s nem volt senki, aki segítsen nekik. Gondoltam, elküldöm, hogy menjen oda anyámékhoz, ott kap enni (mert itt az sem volt, mit egyenek), vesznek neki ruhát, és ott valamit segít. Édesanyámnak mondtam, hogy olyan szófogadó, jó gyermek, becsületes, tisztességes, akármit rábízhatnak, mert elvégzi. El is vitte édesanyám, de amikor hazamentem s megkérdeztem, mi újság, így felelt: „Te azt mondtad, hogy küldesz egy szófogadó gyermeket, és ez egy szót meg nem fogad, semmit nem csinál”. Rámnézett a gyermek és elkezdett sírni. Mondom: „Hát mi a baj, Emil?” Azt mondja: „Tiszteletes asszony, egy szót sem értek abból, amit Margit néni és Gyuri bácsi mond nekem”. Hát ők mondták, hogy menj fel a híjúba, de hát az a gyermek sosem hallotta ezt, hogy híjú. Ott csak padlás. Nem értette a székely nyelvet; mind a kettő magyarul beszélt, de nem értették egymásnak a nyelvét. Aztán összeboronáltam őket, vagy három évig ott volt nálunk, s a végén csak megszerette.

Prédikáció alatt volt, hogy elkezdtek sírni. Istentisztelet után megkérdeztem, hogy miért sírtak. Azt felelték: „Láttuk, hogy Eszter néni sír – ő értett magyarul –, s akkor gondoltuk, hogy olyat prédikál a tiszteletes asszony, hogy sírni kell.”

A plébános úr feljelentett

Jött az első temetés, életem legnehezebb szolgálata. A helybeli római katolikus pap apácájának az édesanyja halt meg, akit – református lévén – én kellett eltemessek. A család és az apáca semmiképp nem tudott belenyugodni abba, hogy az ő anyját egy szoknyás pap temesse el a református egyház szertartása szerint. Kijelentette, hogy a plébános úr fogja temetni, mert épp az öreg édesanyja aznap akart kitérni a református egyházból 85 éves korában, és római katolikus akart lenni. Gyertyákat, kenetet és minden kelléket, ami szükséges egy római katolikus temetéshez, kivitték a halotthoz, és a koporsójához tették. Mindezt amikor megtudtam, elküldtem a gondnokot hozzájuk, hogy figyelmeztesse a testvéreket, hogy a halott református volt, ezért református szertartás szerint temetjük el, és az összes oda nem illő kelléket szedjük össze és vigyük vissza a templomba. Erre még jobban kitört a botrány, az apáca hozzám rohant, elájult (csak tettette magát), kiabálta, hogy megöltem az anyját,

mert a gyertyákat és a kenetet leszedettem a koporsójáról, és ha én temetem el, elkárhozik a lelke. Farizeusnak nevezett.

Jött a temetés napja. Aki csak tehetett, ott volt: román, magyar, református, ortodox, római katolikus. Megkezdődött a temetés, felolvastam az Igét. A református híveimet kivéve mindenki hátat fordított nekem, még a halott hozzátartozói is, és úgy prédikáltam. Krisztus keresztyéről beszéltem, elmondtam, hogy nekünk, reformátusoknak is van keresztünk, csak mi azt a szívünkben hordjuk, és azért nem vetünk keresztet, mert nem akarjuk Krisztust újból megfeszíteni. Temetés után ortodox, római katolikus bácsik és nénik jöttek hozzám, könnyes szemmel bocsánatot kérve, hogy ne haragudjak, hogy ilyen csúnyán viselkedtek, de ők úgy tudták, hogy mi reformátusok istengyűlölők és keresztgyűlölők vagyunk.

Már a következő temetésen együtt szolgáltam az ortodox lelkésszel, de a római katolikussal soha. Nem volt köztünk a legjobb viszony, ráadásul egy parókián laktunk, mert elállamosították a plébániát és a református iskolát is. A plébános nem nyugodott bele, hogy nem ő temette el az apáca anyját, és azzal akart bosszút állni, hogy a református híveket csábította a katolikus hitre. Próbálta kihasználni, hogy csak egy nő a lelkipásztor. Először egy árva 16 éves fiú tért át. Csecsemőket loptak el anyjuk mellől, és vitték a katolikus templomba keresztelni. Egy darabig csak tűrtem, hogy lássam, mi fog történni a száz lelket számláló református egyházban.

Egy nagycsütörtök este egy református öreg bácsi és néni beállított hozzám, kezükben a plébános úr írásával, hogy írjam alá és vegyem tudomásul, hogy ők ettől a perctől kezdve katolikusok, és többet nem tartoznak a református egyházhoz. Ez már nagyon felháborított és elkésérített. A papírt nem írtam alá, de a két öreg kijelentette, hogy ők úgyis katolikusok lesznek, és otthagyják a református egyházat. Egész éjszaka nem aludtam. Másnap, nagypéntek lévén, eszembe jutott: Istenem, ez a két ember megtagadta egyházunkat, tehát a mi számunkra meghaltak. Ki kell venni őket a reformátusok névsorából, de ha kihúzzuk, annyit megérdemelnek, hogy egy harangszóval istentisztelet után elbúcsúzzunk tőlük.

Másnap jeleztem a harangozónak, hogy istentisztelet után harangozzon, először egy férfi, majd egy nő után. Csodálkozva kérdezte az öreg harangozó: „Ki halt meg, tiszteletesasszony?” – „Ne törődjön vele – volt a válaszom –, csak harangozzon!” Vége lett az istentiszteletnek, megszólaltak a harangok, s a gyülekezeti tagok, akik elég

nagy számban voltak a templomban, ijedten néztek össze, kérdezvén egymástól, hogy ki halt meg. Amikor a harangok elhallgattak, a templom előtt elmondtam, hogy ezek a harangok XY-ért szóltak, akik ennyi és ennyi éven keresztül tagjai voltak a református egyháznak, annak terheit hordozták. Annyit megérdemelnek, hogy harangszóval búcsúzzunk el tőlük. Amikor a szavaimat befejeztem, az emberek egyszerre mondták: „Isten nyugtassa meg őket!” Mivel a plébános úr az ablakból mindent hallott, feljelentett, hogy én élve eltemettem két embert, és mire hazaértem a parókiára, már szólt a néptanácsi alkalmazott, hogy menjek az elnökhöz. A néptanács elnöke megkérdezte, hogy igaz-é, mire én azt válaszoltam, hogy én csak elbúcsúztam tőlük. Az elnök azt mondta a plébánosnak, hogy amikor látja a sírt, benne a koporsókkal és a koporsóban a két élő embert, akkor jelentse fel a tiszteletesasszonyt, a reformátusoknak pedig hagyjon békét. Nem is tért ki többet senki a református egyházból, amíg én ott voltam.

Házasság

Leendő férjemmel, Ady Bélával már a Teológián ismertük egymást; ő negyedéves volt, amikor én elsőéves. Mindig csúfolkodott, mert udvarolt nekem egy Szatmár vidékére való fiú, aki másodéves volt, és úgy hívták, hogy Ábrahám Samu. Kiálltak az aulához a negyedévesek, és kiáltották, hogy „Samukám!”. Én mindig úgy haragudtam rá.

Teológia után Bánffyhunyadon volt egy fél évet – mert innen a lelkeszt elvitték börtönbe –, majd elment Palatkára, a Mezőségre. Ott rettenetes sár volt. Időnként bejött a Teológiára, hogy a barátaival találkozzon. Volt lova, amivel kijött az országútig szekérrel, s onnan a szomszéd visszavitte a szekeret, s ő úgy jött be Kolozsvárra. Emlékszem, hogy volt felöltözve: nagy, sáros csizma volt a lábán, olyan szöttes nadrág, amit a palatkaiak szöttek, és egy rövid kabát. Ott állt a Teológia kapujában, s én mondtam: „Nem szégyelli magát, hogy ilyen öltözetben jön a Teológiára?” Erre még ő is nevetett.

Amikor kineveztek engem Katonába, jövögetett, mert unta magát Palatkán. Egyszer megkérdezte, hogy van-e, aki vigyen a malomba nekem búzát, hogy őröljön lisztet. Én mondtam, hogy nincsen, és akkor jött és elvitte a búzát, és megőrölte. Mást is segített. Először csak mint barátok találkoztunk, aztán a barátságból házasság lett.

Férjem családja

Béla Székelyföldváron született 1929.szeptember 23-án. Édesapja Ady László, aki az Adyk szilágynyfőkeresztúri ágának a leszármazottja, s mint ilyen oldalági rokonság Ady Endrével. 1900. szeptember 16-án született Nyárádszentbenedeken. Apja, Ady Sámuel (1869-ben született Káposztásszentmiklóson, Maros Torda megyében) Nyárádszentbenedek-Ákosfalva Református Egyházközség lelkipásztora volt. Ez az Ady-ág a Szilágyságból vándorolt belső Erdély felé a XVIII. században Dés, Kolozsvár, Nagyenyed és Marosvásárhely útvonalon. Az Adyk a Szilágyságból származnak, és én úgy tudom, hogy még az 1700-as években elváltak: apósom ősei lejöttek ide, Marosvásárhely környékére, s a másik ág pedig ott maradt a Szilágyságban, mely ágból származott Ady Endre. Férjem apai nagyanyja, Nagler Sarolta családja – mint hugenotta család – Elzász-Lotaringiából vándorolt Erdélybe a XVIII.században. Három gyermekük született: Sámuel, László és Elemér. Apósom, Ady László 1924-ben végezte el a teológiát, majd Dicsőszentmártonban volt segédlelkész. Rendes lelkész lett Székelyföldváron, ahol nőül vette Miklós Mária tanítónőt. Három gyermekük született: László, aki korán meghalt, Béla és Melinda-Sára, későbbi Bitai Lászlóné. 1935 októberétől a kalotaszegi Magyarkapus lelkipásztora volt 1965 decemberéig, nyugdíjba vonulásáig.

A férjem nagyon-nagyon hasonlított Ady Endrére. Emlékszem, hogy egyszer ott Palatka mellett, Vajdakamaráson épp magyar órán az iskolában Adyról volt szó. Mikor bement Béla az udvarra, és odament a barátaihoz, a tanárokhoz, a gyermekek megmeredtek. Azt hitték, hogy Ady Endre ment be, annyira hasonlított az arca a nagy szemeivel Ady Endrére. Később róla mintázták a nagyváradi Ady-szobrot, mely a múzeum előtt van, ő ült Szerváciusznak modell, míg megcsinálta. Pont olyan volt, mint Ady Endre.

A húga, Ady Melinda számtantanárnő lett a kolozsvári Brassai Sámuel Elméleti Líceumban. Férjhez ment Bitai Lászlóhoz, aki az egyetemen tanított számtant. Lett két lányuk, mindketten zenészek. Az egyik már nyolc éve Izlandon van, s a másik leánya pedig Pesten tanít zenét egy iskolában.

A férjem nagyon csendes, jó ember volt, senkit meg nem bántott, nagyon-nagyon szerette az embereket, a híveket. Úgy szerette a vendégeket mindig! Ő soha nem a fentieket, a hatalmasokat szerette, hanem a szegény embert. Mindenkit megbecsült, mindenkinek előre köszönt, és nagyon-nagyon segítőkész volt. Voltak neki is hibái, mint mindenkinek, de azért nagyon jó ember volt.

A lelkes az asztalnál még egy asztali áldást sem mert elmondani

Béla az esküvőnk előtt Palatkán lakott, én Katonában. Elmentünk haza Egerpatakra, hogy készüljünk az esküvőre. Felmentünk a néptanácsához, bejelentkeztünk, hogy ekkor s ekkor szeretnénk megesküdni. Kérték az anyakönyvi kivonatokat. Én az anyémet odaadtam, mert volt, de Béla hiába kereste a pénztárcájában, nem volt ott az anyakönyvi kivonata. Édesapám beszélt a tisztviselőkkel, akik azt mondták nem baj, mert anélkül is megesketnek minket, s majd elküldjük az anyakönyvi kivonatot. Hazamentünk, de jött egy küldönc a néptanácsból, hogy mégse esketnek meg, hanem a vőlegény keresse meg az anyakönyvi kivonatát. Béla akkor hazajött Palatkára – ötszáz kilométert –, kereste a parókián mindenütt, de nem találta meg. Visszajött, és mondta, hogy nem találja, mire megint azt mondták a hivatalnokok, nem baj, csak összeesketnek minket. Már minden elő volt készítve: asztalok megterítve, a lovak előkészítve, hogy megyünk esküdni, s akkor megint jött a küldönc a néptanácsból, hogy ne menjünk, csak mi ketten, mert valami gond van.

Akkor Egerpatak Marosvásárhelyhez tartozott, mert magyar autonóm tartomány²¹ volt. Marosvásárhelyről – ami 200-300 kilométer Egerpataktól – kiszállt két akárki, Bélát bevitték egy szobába és kérdezték, hogy milyen dolog ez, hogy képzeli, hogy anyakönyv nélkül megeskessenek bennünket, mert hátha van még felesége. S akkor ott addig kínozták, hogy lefűjták az esküvőt, és mi hazamentünk nagy szomorúan, nincs esküvő. Az idegen vendégek már mind ott voltak, asztal megterítve, sütötték a kürtőst. Elmentünk a papbácsihoz, s mondtuk, hogy nem esketnek meg a néptanácsnál – s akkor mi lesz? Azt mondta, hogy akkor ő sem eskehet, de azért összegyűltünk este. Mindenki ott volt, a vendégek még egy híres zenekart is hoztak. A lelkes az asztalnál még egy asztali áldást sem mert elmondani, nehogy valaki hallgatózzon, vagy leskelődjenek – nehogy azt higgyék, hogy minket ő megesketett a

néptanács papírjai nélkül. Az asztal alatt nekem idedugta a prédikációt, én elvettem, s eltettem emlékebe.

Megvolt a lakodalom. Harmadnap felültünk a vonatra Bélával, és hazajöttünk; ő ment Palatkára, én meg mentem Katonába. Kérdezték a hívei, hogy hát hol van a tiszteletes asszony. Mondta, hogy majd hozom. Tőlem kérdezték a katonaiak, hogy hát miért ide jöttem vissza, s mondtam, hogy majd elmegyek. Közben már ki volt tűzve, hogy mikor adom át Szőke Sándor esperesnek a gyülekezetet. Ő már jött és gratulált, mire mondtam: „Nekem ne tessék gratulálni, mert én nem vagyok asszony,” – „Hát hogyhogy, Ili?” Erre elmondtam, hogy mi történt. Megbeszéltük, hogy ő megesket minket, miután Katonában a néptanácsnál összeeskettek. Kisült, hogy Béla beadta az anyakönyvi kivonatokat az esperesi hivatalba. Egyszer csak jön a küldönc, hogy azonnal menjek, mert most lesz az esküvő. Háziruhában, ahogy voltam, elmentem, aláírtam a papírt, megvolt az állami eskü, akkor szekérre ültünk, elmentünk Mócsra, bementünk a parókiára, ahol Szőke esperes összeeskettett. Még most is itt van a levél, amit írt édesapámnak: „Ne tessék búsulni, mert összeadtam az ifjú párt”. Ilyen volt az én esküvőm. Ilyen esküvője nem is volt senkinek, mint nekünk.

Palatka gólyalábakon

Most nem megy egy lelkész olyan gyülekezetbe, ahol nincs fürdőszobája. Nekünk nem volt se fürdőszoba, se villany Palatkán, csak sár s falábak²². Mezítláb is jöttek, de főleg gólyalábon jártak a templomba az emberek, pedig jó magas hegyre kellett felmenni. Felkötötték, s a templom előtt leszedték, bementek a templomba, s mikor kijöttek, megint fel a falábat, s indultak. Mindenki ismerte a maga falábát. Olyan sár volt, hogy csak úgy dagasztották, de azért olyan sokan voltak sokszor egy-egy ünnepen vagy ünnepélyen, hogy a templom s a portikusz [*a templom előtere*] is tele volt emberrel. Már gyermekkorukban megtanulták, hogy hogyan kell a falábat felcsatolni és menni vele. Igaz, hogy én nem próbáltam meg, de Béla sokszor megpróbálta, pedig volt vagy százhusz kilós.

Nagyon szerettem a mezőségi embereket, mert olyan melegszívűek voltak. Volt idejük leülni beszélgetni – például ha nyáron elmentünk hozzájuk, mikor hazajöttek a mezőről –, segítettek a papi családon, mert ha vendég jött, rögtön hozták a csirkét, a tojást...

Hiába mondtam, hogy ne hozzanak. „Hozzuk, hogy ne hogy azt higgyék, a tiszteletes asszonynak nincs mit egyék. Hogy legyen mit adjon a vendégeknek.”

1961. február 2-án megszületett a kislányunk, Melinda. Magyarkapuson szültem, és nagyon beteg voltam, hat hétig nem tudtam az ágyból felkelni. A halál szájában voltam, mert rengeteg vért veszítettem. Hat hét után felkeltem, Béla megfogta a hónom alját, és körbejártuk egyszer az asztalt, második nap már kétszer. A lányunk megszületése után a férjem elment a néptanácsához beíratni, de akkor nem lehetett tudni előre, hogy fiú lesz-e vagy lány, íghát nem döntöttük el előre, hogy milyen nevet adunk neki. Ő a Melinda nevet adta. Kérdeztem utólag, hogy miért lett Melinda, de nagyon örvendtem, mert szép név. Így lett két Ady Melinda: a férjem húga és a mi lányunk. A szülés után kialakult a pajzsmirigybetegségem, mely miatt több gyermekünk nem lett. Melinda négyéves volt, mikor Ketesdre kerültünk, mert meghívták a férjemet lelkésznek, de addig Palatkán éltünk.

Amióta eljöttünk Palatkáról, ott legalább húsz lelkész szolgált –volt, amikor évente váltották egymást –, de mondják a kollégák, hogy senkit nem emlegetnek annyit, mint a férjemet. Ötven éve, hogy eljöttünk, de most is felhívnak telefonon. Ezelőtt vagy négy-öt évvel volt, aki eljött s meglátogatott.

Lelkészházaspár Ketesden – nagyon nehéz idők voltak

A változás előtt itt senki nem köszönt a lelkésznek úgy, hogy Békesség Istentől! – hanem úgy, hogy Adjon Isten jó napot! Erre a lelkész így köszönt vissza: Adjon Isten! Béla nem is szokta meg azt, hogy Békesség Istentől, de az emberek se. Ma is azt mondják a lányomnak, hogy Csókolom, vagy Szia, Melinda! – és nekem: Adjon Isten jó napot!

Itt Ketesden minden esztendőben szilveszter éjszakáján elénekelték a Székely himnuszt s az *Isten, áldd meg a magyart* a templom előtt az utcán. Mi mindig lefeküdtünk, eloltottuk a villanyt már tíz órakor, de az emberek a harangszóra összegyűltek, énekeltek az énekeskönyvből, mint például a *Tebenned bíztunk* és az *Ez esztendőt megáldjad* kezdetű énekeket. Valaki mondott egy verset a toronyból, és egyéb nem volt semmi. Úgy a hetvenes években történt egyszer, hogy a ketesdiek eldicsekedtek Hunyadon, hogy mi el merjük énekelni a Himnuszt, és ti nem meritek

elénekelni. A hunyadiak kíváncsiak voltak, s lejöttek ide, meghallgatták, de valaki feljelentette a ketesdieket. Aztán a férjemet elővették – hogy mennyit hurcolták! Mondta szegény, hogy „Én nem tudok róla, mert én nem voltam soha kint”, de kérdezték, hogy „Hát nem mentek a hívek Boldog Újévet köszönteni?” Mondta, hogy reggel igen, de éjszaka nem jött fel senki (ez tényleg így volt). Kijött a szekus²³, hívta az embereket és kérdezgette, mikor énekelték, hol énekelték, kik voltak ott... Hívatta a harangozót, és kérdezte: „A pap ott volt, amikor énekelték a Himnuszt?” – „Nem, sose láttam ott a papot” - felelte. „Maga ott volt?” – „Én a toronyban voltam – mondta a harangozó. – Én se voltam ott”. A szó szót hozott ki, még valamit ott beszélgettek, s kérdezte a szekus: „Maga ismeri a Himnuszt?” Azt mondja a harangozó: „Igen. Minden reggel kinyitom a Kossuth rádiót, és minden reggel elénekelik, hogy 'Isten, áldd meg a magyart'”. – „És a román himnuszt?” – „Azt nem tudom, hogy melyik”. Na, aztán volt haddelhadd: elvették a buletinjét, azaz a személyit szegény embertől. Jött és mondta: „Tiszteletes úr! Azt kérdezték, hogy tudom-e a Himnuszt? És mondtam: Tudom, 'Isten, áldd meg a magyart...'” – minden reggel azt énekelik a rádióban”.

Melinda lányom, mikor pajzsmiriggyel beteg volt, olyan gyógyszert rendeltek szegénynek, hogy csak Amerikában lehetett megkapni. Nekem volt ott egy nagybátyám, Kóréh Ferenc²⁴ (édesanyám első unokatestvére), aki Székelyföldről ment ki. Írtam egy levelet neki, hogy küldjék el azt a gyógyszert, de hát a levelet nem engedték, hogy elmenjen, s vissza is jött. Ahogy visszajött a levél, rá egy napra jött a szekus, hogy nekem milyen kapcsolatom van Kóréh-val. Ez a Kóréh a Szabad Európa Rádióknak volt a bemondója. Megmondtam, hogy rokon, erre ő azt kérdezte, hogy miért tartom vele a kapcsolatot. Ezt feleltem: „Hallgasson ide, magának is egy gyermeke van, és nekem is. Én nem bánom, akármit csinál, és akármit mond, de én még a világból is kimennék, csak a gyermekemnek a gyógyszert tudjam megszerezni. Nekem csak a nagybátyám tud segíteni, csak ő tud gyógyszert küldeni. Én ezzel mit vétek?” Azt mondta, elárultam az országot, mert tőle kérek, pedig itt is van Romániában. Mondom: „Ne haragudjon meg, de itt nincsen”. És ezért is a férjemet hívták be – de milyen sokszor! –, pedig ki tehetett arról, hogy nekem rokonom Kóréh?

Nehéz, nagyon nehéz idők voltak. Amikor egyházmegyei gyűlésre mentünk, nem volt szabad megállni Somlyón [*Szilágysomlyón*] az utcán; mondta az esperes, hogy lelkészek az utcán ne tömörüljenek, és ne beszélgessenek, sőt két vagy három lelkész

egyszerre ne menjen be a cukrászdába kávézni. Már az is baj volt, csak azt nem tudom, mitől féltek.

Olyan is volt, hogy Béla elment Somlyóra gyűlésbe, és szegény késő este jött haza busszal Földig, és Földtől gyalog még két kilométert hóban. Havazott, hideg volt. Megmondta neki a szekus még ott Somlyón, hogy nyolc órakor jelentkezik Földön a néptanácsnál; tudta, hogy hányra érkezik meg az autóbussz. Béla bejött a konyhába kisárgulva, én épp terítettem az asztalt. Azt mondta: „Ne terítsd, mert vissza kell menjek Földre”. Mondom: „Miért kell visszamenj?” – „Mert Ghita hívat”. És akkor ott kínozták, hogy mit beszéltek a gyűlésben, kivel állt szóba, mit mondott... Szóval szörnyű, szörnyű volt.

Besúgók

Másik alkalommal jött két holland öregasszony, egy magyarországi lelkész házaspár hozta ide őket. Tudtuk, hogy jönnek, mert megírta az a lelkész, és vártuk, mint aki vendéget vár. A férjem – mivel tudtuk, hogy nálunk nem aludhatnak²⁵ – kiment Béles környékére, mert volt ott egy szálloda, s vett nekik szállást akkor éjjelre. A szomszédban süttettük a kürtöst, mert ott fogadtuk a két hollandot és a lelkész házaspárt. Bementünk a templomba, hogy mutassam meg nekik. Egyetlenegy telefon volt Ketesden, ott a templom mellett egy magánháznál, Pirinél. Az volt a falu telefonja. Piri egy szerencsétlen idősebb lány volt és azért volt ott a telefon, hogy segítsenek neki, legyen valami foglalkozása, jövedelme. Ő mindenkihez szeretett menni, ismerte a falu dolgait. Jött Piri, és suttogta nekem, hogy „Zilahról kiszállt a szekuritáte, itt vannak az iskola udvarán és figyelik a tiszteletes asszonyékat”. Mondom: „Miért?” – „Mert itt van ez az autó, és nem tudják, hogy milyen országból jöhetett, nem ismerik”. Aki feljelentett és telefonált – onnan telefonált Piritől –, nem tudta, hogy milyen, hogy honnan jöhetett. Hát én elsárgultam abban a pillanatban. Kijöttek a hollandok, a lelkész házaspár és Béla a templomból, s észrevették, hogy valami baj van, hisz én teljesen megváltoztam. Aki azelőtt kacagott és jókedve volt, kedves volt, kész, lemeredtem. Kérdésükre elmondtam, hogy itt vannak a szekuritátésok, minden ablakból minden léptünket figyelik. Elkezdtek szegények sírni, mi velük, otthagyták az ebédet, a kürtöst, beültek az autóba és elmentek. Aztán a férjemet ismét meghurcolták.

Nem engedték, hogy ilyen szabadon dolgozzunk, mint ahogy a mostani lelkésznők s lelkészek. Amit csináltunk, azt is félve, reszketve, sokszor titokban tettük. Vallásórát is úgy tartottunk, hogy néztük, hol vannak a tanítók, tanárok, mert nem engedték a gyermekeket vallásórára, vasárnapi iskolába. Mindig 11-12 között hívta a tanító a gyerekeket az iskolába, mikor vallásórára kellett volna jöjjenek. Szóval a mostani lelkészek sokkal többet dolgoznak, de nekünk sokkal nehezebb volt.

Mindig kellett valamitől, valakitől félni, mert még a legkisebb faluban is voltak szolgálatos besúgók. Minket körbevettek. A szembe-szomszéd besúgó volt, a templommal, aki szemben lakott, besúgó volt, aki közvetlen szomszédunk volt, az is besúgó volt. Sokszor megálltak és leskelődtek be a konyha ablakán, amin csak egy kicsi rongyfüggöny volt, hogy mit csinál a pap. Igaza volt Imre Lajos bácsinak, hogy a parókia falai üvegből vannak! Az volt a baj, hogy kétszínűek voltak az emberek. Jött a szomszéd, s mondta: „Tiszteletes úr, most megnyugodhatnak, mert elment a szekus”. – közben a szekus ott volt nála, s az ablakból leskelődött. De voltak olyan emberek, presbiterek, akik elmondták, hogy ezek az emberek besúgók.

A templomban lévők között is tudtuk, hogy ki a besúgó. Olyan is volt, hogy kijöttünk a templomból – már nem emlékszem mi volt a textus –, s azt mondta az egyik ember: „A tiszteletes asszony most rólam prédikált egyedül”. – „Hát – mondom – én nagyon örvendek, hogy magára vette. Azért prédikáltam, hogy legalább egy a negyven közül magára vegye”. De az haragudott rám, mert biztos olyat mondtam, hogy nem tetszett neki.

Rengeteg besúgó volt itt, de Farnason nem, legalábbis nem tudtunk róla. Azok örvendtek szegények, hogyha én megyek és szolgállok, s elvégzem a dolgomat. De addig, amíg nem jött a változás, nem tudtunk nagy dolgokat csinálni. Zsobokon volt egy tanárházaspár, akik nagyon sok rosszat csináltak a farnasi gyermekek életében is, mert megtiltották nekik, hogy vallásórára vagy templomba jöjjenek. Nyáron confirmáltattunk, mikor nem volt iskola. Úgyhogy nehéz volt. Most sokkal könnyebb, mert szabadon lehet dolgozni, szabadon lehet nőszövetségezni, s mindent-mindent csinálni, csak akarni kell.

Ceausescu idejében még az sem volt megengedve, hogy én a férjem helyett prédikáljak itt Ketesden – a püspökségről kellett engedély, nem is az esperestől, de mi sosem kértünk engedélyt –, az pedig végképp nem volt megengedve, hogy más

gyülekezetbe menjen egy lelkész vendégszolgálatra. Olyan nem volt. Jenei Tamás²⁶, a palatkai lelkész a gyülekezet kérésére egyszer meghívott imahétre szolgálni, viszont a püspökség nem engedélyezte. Ilyen világ volt akkor.

Emlékszem, hogy egyszer, mikor vége volt az imahétnek, mentünk lelkészi gyűlésre, ahol kérdezte Papp László, a püspök, hogy ki tartott imahetet. Nagy bölcsen, büszkén felemeltük a kezünket, hogy most milyen dicséretet kapunk. Úgy leszidta a társaságot – hogy nemcsak egy héten kell egy esztendőben imádkozni, hanem az esztendőnek minden hete imahét, és hogy miért tartottunk imahetet, miért foglaltuk le az embereket –, hogy mindenki lehajtotta a fejét, akik azelőtt nagy büszkén emeltük a fejünket s a kezünket, hogy imahetet tartottunk. Úgyhogy nemcsak az állam nem akarta, hogy szolgáljunk, hanem még az egyházi vezetőség sem. A bibliaórákat a konyhában tartottuk. Szegény emberek mindig hátul jöttek be a parókia konyhájára, hogy ne lássák a besúgók, kik járnak bibliaórára. Nehéz napok voltak, nehéz évek.

Akkoriban egyedül jártak az esperesek vizitálni, s egy alkalommal eljött Ketesdre a somlyói esperes vizitációt tartani. Megtartotta a presbiteri gyűlést, ahol elmondták az emberek, hogy némelykor a tiszteletes úr szolgál, másszor pedig a tiszteletes asszony, de nekik mindegy, mert mindkettőt szívesen hallgatja a gyülekezet, s szívesen járnak a templomba. Én éreztem, hogy engem nem szeret az esperes. Feszült volt a hangulat a vacsoránál; ott ültünk az asztalnál mi hárman és a gondnok is. Gondoltam, kérdezek valamit, hogy oldjam a hangulatot. Megkérdeztem, hát hogy s mi volt a presbiteri gyűlésen, mire az esperes elmondta, hogy megtudta, engedély nélkül hol a tiszteletes asszony, hol a tiszteletes úr prédikál Ketesden. Mondom: "Na, és az emberek mit mondtak?" – erre úgy elhallgatott az esperes, hogy többet nem szólt egy szót sem.

Jöttek Bélához nem is egyszer, hogy legyen a besúgójuk. Nem tudom, mit ígértek neki, de azt felelte a férjem, hogy értsék meg, hogy nem, inkább meghal, de akkor sem. Egyszer el volt törve a férjem lába. Azt mondta neki a szekus, hogy ha kiül a tornácba törött lábbal, akkor ott tud figyelni, és adhatja le. Azt mondta: nem ülök ki a tornácba. Egy idő után békén hagyták, és többet nem mondták, hogy legyen besúgó. De aztán volt neki baja!

Hozzánk mindig ugyanaz a szekus járt. Amikor megjelent itt, Ketesden, mi beültünk a Trabiba, mentünk át Bikalra a lelkészhez és addig ültünk Bikalon, amíg gondoltuk,

hogya na, most már elment a zilahi busz, s ő is elment vele. Később, a változás után, amikor kezdték küldeni a csomagokat a németek, s jöttek a szállítmányok, bejött ez a szemtelen szekus hozzánk – pedig annyi borsot tört az orrunk alá évekig –, és kért tőlünk gyermekruhát. Pedig orvosnő volt az egyetlen lánya, és mégis képes volt, hogy eljöjjön és kérjen csomagot. Én azt hittem, hogy nem tudom, mit csináljak vele. Nem volt semmi bűnbánat, vagy bocsánatkérés a fordulat után. A szomszédaink mindig jöttek előtte is, utána is; jó volt a viszony, nem voltunk soha senkivel haragban. Béla olyan volt, hogy nem tudott bosszút állni vagy haragot tartani. Nem mondom, hogy nem bántott, de azután is pont úgy voltunk velük, mint előtte. Szép volt, nehéz volt. Ha még egyszer előlről kezdeném, akkor is ezt csinálnám – pedig nagyon nehéz volt.

Farnas – anya, feleség, lelkész

Sokszor jöttek hozzám a szomszéd faluból, Farnasról, hogy menjek oda lelkésznek, mert ők nagyon szeretnék. De nem akartak kinevezni engem oda sem, pedig már két éve Ketesden élünk. Mentem mindenhova, hogy nevezzenek ki, de nem neveztek ki.

Egy alkalommal bent voltam Kolozsváron, s jött szembe velem Borbáth Dániel nagytiszteletű úr. Ő nagyon leánypárti volt. Mikor megláttam, hogy jön a Főtéren, megálltam egy kirakat felé fordulva, hogy ne kelljen találkozni vele. Nem volt kedvem találkozni senki ismerőssel, biztos rossz kedvem volt. Ő odajött hozzám, s megkérdezte: „Ili, hogy van?” Mondtam, hogy megvagyok, de nem kapok gyülekezetet, nem akarnak kinevezni. Akkor Nagyváradon Papp László volt a püspök, és mellé Szilágyosmlyórol Sántha Pali²⁷ bácsit nevezték ki főjegyzőnek. Pali bácsi pont egy olyan lelkületű ember volt, mint Imre Lajos bácsi professzorunk, aki ott lakott a leányszoba mellett. Imre Lajos bácsi volt nekünk a második apánk a teológia ideje alatt, akivel minden este áhítatra gyűltünk össze, s a bibliaórákat is vele tartottuk. Azt mondta Borbáth Dániel nekem: „Sántha Pál főjegyző épp olyan lelkületű ember, mint Imre Lajos. Menj el hozzá, mert biztos, hogy kineveznek”. Hazajöttem, másnap felültem a vonatra és elmentem Sántha Pali bácsihoz. Hogy mit csinált, mit nem, nem tudom, de engem egy hét múlva kineveztek Farnasra. A szomszéd falu lelkésze, Ferencz Árpád²⁸ találkozott Kolozsváron Tőkés Istvánnal²⁹, és mondta neki: „Na, hallottad, hogy Ady Bélánét kinevezték Farnasra?” S azt mondta, az már nem igaz, ő nem hiszi el, hogy kineveztek.

A farnasi gyülekezet kicsi volt, ezért nem kaptak addig lelkészt. A gyerekek létszáma 1813-ban kilenc, 1823-ban öt, 1831-ben tizenhat, 1840-ben kilenc fő – az már akkor nagyon kevés volt. A farnasiak biztos érdeklődtek a ketesdiektől, hogy a papné hogy prédikál, mielőtt hívtak volna engem oda, mert kaptam egy ilyen visszajelzést: „Azt mondták a ketesdiek, hogy a tiszteletes asszony még jobban szolgál, mint a tiszteletes úr.” Én így kerültem Farnasra. Tudta mindenki, hogy nem tudok énekelni, mert mikor odamentem, megmondtam. Marci bácsi kezdte az énekeket, s mikor ő nem volt ott az istentiszteleten, akkor megkezdte valaki más.

31 évig ingáztam

Ahogy kineveztek, azonnal vettünk egy lovat. Egy darabig megkértünk valakit Ketesdről, hogy vigyen át Farnasra, ami körülbelül 14 kilométer. Föld és Váralmás között kell jobbra térni a farnasi útra. Általában minden második vasárnap ment a férjem oda szolgálni. Olyankor ő egyedül ment szekérrel, de egy idő után eladta a lovat, mert megunta, és akkor jöttek Farnasról értünk, szintén lovas szekérrel. Az reggel 9-re itt volt értem vagy a férjemért, 10-re ott voltunk Farnason, megtartottuk az istentiszteletet, beszélgettünk a hívekkel, és délben 1 vagy 2 órára otthon is voltunk.

Egy télen olyan is volt, hogy kihozott egy ember a nyúlig (*azaz a betérőig*), s mondtam, hogy „Menjen vissza Pista bácsi, majd itt várom az autóbust”. Azt mondta: „Nem megyek vissza tiszteletesasszony, mert megeszik a farkasok”. Hullott a hó, mindenminden fehér volt. Aztán mentem én szánnal is, hegyen keresztül. Emlékszem, egyszer újév napján vitt a szomszéd, s felborult a szán. A táskámat kidobtam, ahogy felborult a szán, a sok papír, amit újévkor visz a lelkész, a havon szétment, és úgy szedegettem össze a papírjaimat. Rettenetes volt.

Volt, hogy busszal mentem a nyúlig, ott várt valaki szekérrel. Hullott a hó, hideg volt, mikor felültem, s onnan majdnem háromnegyed órát kellett még menni, amíg beértünk Farnasra. Ezalatt megtelt a sapkám s a kabátom hóval, de csak az egyik felem, mert úgy fújta a szél. Bementem az irodába, ahol a melegtől megolvadt a hó, s mivel már húzták össze a harangot, muszáj volt bemenni a jéghideg templomba – most is jéghideg, mert a műemléket nem lehet fűteni. Felmentem a szószékre, szokásom szerint fordítottam a fejemet erre is, arra is, néztem ide is, oda is... és éreztem, hogy

ropog valami. Odanyúltam – s marékkal vettem le a jégcsapot! Akkor megfogtam a jeget, s letettem a szószékre. Mondtam, hogy télen tartsuk az istentiszteletet az irodában, hisz olyan 20-nál, 25-nél többen nem voltak. Azt válaszolták, hogy „Nem vagyunk szektások! Nekünk van templomunk, nem megyünk az irodába istentiszteletre”. Egyszer valahogy mégis becsaltam őket az irodába, s attól kezdve már nem akartak kimenni télen. Azután felújítottuk a nagyszobát és a változás után az egész parókiát is. Most is a nagyszobában tartják télen az istentiszteletet.

Majd vettünk Trabantot. Egy télen az is megtörtént, hogy elhozott az ember Földig, s ott bementem a néptanácshoz, hogy ott várjam az autóbust, mert akkora hó hullott, hogy a férjem nem tudta a Trabantot kiszedni a csúrból, hiába hányták a presbiterek s az emberek istentisztelet után a havat. Majd a leányom hordott engem 17 éven át a Trabanttal. Legelső farnasi utunk alkalmával a Trabant gumidefektes lett, s mire hazaértünk, liszt lett a gumibelsőből. Volt olyan is, hogy leesett az ékszíj, mi meg ott ültünk a sáncban, az út szélén.

Bár kevesen voltak a farnasiak, mégis ünneplő gyülekezet volt. Amikor konfirmálás, húsvét, karácsony alkalmával úrvacsoraosztás volt, mindig tele volt a templom. Igaz, nem nagyok a műemlék templomok, mintegy kilencven férőhelyes a farnasi, de még a karzaton is ültek. Nagyon szép kicsi templom. Ha volt valami ünnepély, énekeltek a farnasi asszonyok. Olyan ügyesek voltak! Tényleg kicsi gyülekezet, de én úgy szerettem őket!

Egymás terhét hordozva

Az biztos, hogy nagyon nehéz egy lelkésznőnek, hogy anya is legyen, feleség is legyen, lelkésznő is legyen. Soha nem felejttem el, hogy mikor engem kineveztek Farnasra, anyósomtól kaptam egy levelet, mely most is megvan valahol. Azt írta: „Ili, gondold meg, hogy mit csinálsz, mert ha elmész Farnasra szolgálni, akkor soha vasárnap a családnak nem tudsz ebédet adni. Nem leszel te akkor se anya, se feleség”. Hát én azért anya is voltam – úgy érzem – s feleség is. Elmentem, elvégeztem a szolgálatot, és ha nem is tizenkettőkor ebédeltünk, hanem fél kettőkor, de mindig együtt ebédeltünk. Az ebédet szombaton elkészítettem, s mire feljöttem, Béla megmelegítette, s semmi hátránya nem volt.

Azt bántam, hogy nem tudtam letenni a sofőrvizsgát, de olyan nagyon nem is akartam, mert én úgy szerettem, hogy vigyenek engem. Bár ha tudtam volna vezetni az autót, s egyedül mentem volna, akkor több időt tudtam volna tölteni Farnason a gyülekezetben. Már mikor mentünk, Melinda kérdezte: „Anyu, ugye nem ülünk sokat?” – mert tizenhét évig hordozott engem minden vasárnap hóban, sárban, viharban, addig, amíg Béla nyugdíjba nem ment. Aztán már ketten mentünk a férjemmel.

Melinda sokat segített nekünk a lelkészi szolgálatban. Ő járt a faluba inkább, az emberek között élt. Vasárnap állandóan sétált a barátnőivel együtt, délután kiültek a fenyvesbe, de ha kellett, mindig mondta: „Itt beteg van édesanyám, ide el kell menni”, aztán hallotta, hogy ott van baj, és oda is el kell menni. Olyankor én mindig elmentem minden beteghez, farnasiakhoz is, ketesdiekhez is, ha kellett, Hunyadon látogattam meg a beköltözött ketesdieket, farnasiakat vagy azokat, akik bekerültek a hunyadi kórházba. Ha bibliaórán megmondták az asszonyok, hogy ki beteg, én mindig elmentem. S egyedül mentem. Úgy szerettem egyedül menni! Ritkán történt meg az, hogy a férjemmel ketten mentünk, esetleg ha férfibeteg volt. Igét olvastam, imádkoztam, s elbeszélgettünk.

Úgyhogy Melinda teljesen be volt kapcsolva a lelkészi szolgálatba. A mai napig is, ha megkondul a harang, Melinda indul. Ha véletlenül meg van hűlve, vagy valamiért nem tud szegény elmenni a templomba – ilyen esetleg egy esztendőben egyszer vagy kétszer fordul elő –, már mennek az asszonyok Ágihoz, a mostani lelkész feleségéhez, hogy „Tiszteletes asszony, mi van Melindával?” Vagy Tibihez, a férjéhez jönnek: „Miért nem volt Melinda a templomban?” Melindának muszáj menni a templomba, mint a lelkésznek. De ő megy szívesen.

A férjem sokat segített a házimunkában, nagyon szeretett dolgozni. Amikor Melinda megszületett, február másodikától hat hétig nem mentem szószékre, mert az volt a szokás ott Palatkán, a Mezőségen. Annyit imádkoztam: „Én Istenem, teljenek el a napok, hogy tudjak szószékre menni!” A hat hét és a felépülésem utáni első vasárnap mondtam Bélának: „Te maradsz itthon a gyermekkel, Melindával, s én megyek szószékre.” Ő úgy örvendett! Sokan kérdezték: „Nem volt irigy Béla?” – nem, sőt nagyon örvendett, hogy szolgálok. Itt Ketesden is mindig mondtam neki, hogy engedjen prédikálni. Ő pedig szívesen ment Farnasra, mert szerette azokat az embereket, hisz olyan közvetlenek, barátságosak voltak. Már 9-kor beültek az irodába

és beszélgettek. Férjem mindig vállalta szívesen a nehezebb részt: ha rossz időben, sárban, hóiharban kellett menni, ő sokszor ment. Addig én itt szolgáltam Ketesden.

A temetési szolgálatokat Ketesden, de sokszor Farnason is ő végezte. Nagyon nehezek voltak ezek a szolgálatok, és én csak akkor temettem, ha Béla beteg volt. Az esketési és keresztelési szolgálatokat is általában a férjem végezte. Soha nem mondta a férjem, hogy ezt ne csináljad, vagy azt ne csináld, sőt! Ő nem szeretett súlyos beteghez menni, de én szívesen mentem. Nagyon szerettem az emberekkel foglalkozni, csak azt bántam, hogy abszolút nem tudok énekelni. Én tartottam a bibliaórát, és ő kezdte az énekeket. Nagyon-nagyon szépen énekelt. Neki nehezére esett tanítani a gyermekeket, asszonyokat, ezért mindig én tartottam a bibliaórákat, én meg nem tudtam énekelni –pedig annyira szerettem volna! –, ezért mindig ő vezette az énekeket.

Mikor renováltattunk valamit, azt mondták a presbiterek és az emberek: „Már megint kitalált valamit a papné”. Béla csendes volt, így hát kellett unszoljam, mert másképp se csűr nem lett volna, se fürdőszoba a parókián, se semmi. Énnékem viszont állandóan dolgozhatnék volt. Sokszor kérdezték a kollegák: „Nincs veszekedés köztetek, és nem haragszik Béla, hogy te mindenbe beleütöd az orrod?” Azt mondta erre Béla: „Én örvendek, ha csinálja”.

„Másképpen mondja, hogy szeretet”

Székelyföldön lehet, nehezebb lett volna női lelkésznek lenni, de Kalotaszegen nem volt semmi gond. Én nem éreztem azt, hogy nem akarják, hogy szolgáljak. Mielőtt idejöttünk Ketesdre, én már kétszer szolgáltam itt, mert épp itt voltunk vendégségben, és Elemér bácsi³⁰ megkért, hogy menjek szószékre. Felmentem, szolgáltam, és a ketesdiek elfogadták a szolgálatomat. Egyszer Almásszentmihályra hívtak temetni. Két református család élt ott, s meghalt az egyik szülő. Rengeteg román volt a temetésen, sőt még a szomszéd faluból is átjöttek. Kérdeztem a gondnoktól: „Mindig ilyen sokan vannak a temetésen?” Azt mondta: „Ó, dehogya! Jöttek, mert kíváncsiak, hogy egy asszony hogy tud prédikálni”. Kíváncsiak voltak, hogy hogyan szolgál egy női lelkész – csak tátották a szájukat.

Emlékszem, még Palatkán mondta a kántor: „A tiszteletes úr is szépen prédikál, de mikor a tiszteletes asszony prédikál, valahogy másképp ejti ki a szavakat. Másképpen mondja, hogy szeretet. Úgy a szívünkhöz s a lelkünkhöz beszél”.

Mikor a somlyói egyházmegyéhez tartoztunk, egyetlen nő voltam ötvenhat lelkész között, de én soha nem éreztem azt, hogy én más vagyok, mert én nő vagyok, s ők férfiak. Egyenrangúként kezeltek. Én voltam sokáig az egyetlen női lelkész, addig, amíg nem jött Molnár Irma³¹ Zsobokra. Emlékszem, hogy Csiha Kálmánné Nagy Emese azt mondta nekem Molnár Irma beiktatásán: „Könnyebb lesz Irmának, mert te már az utat kitapostad előtte”.

A Mezőségen sem volt nehéz nőként szolgálni. Mindig megtaláltam a hangot, úgy a gyülekezetekkel, mint a lelkészekkel. A szolgatársak soha nem éreztették velem azt, hogy én nő vagyok. Úgy éreztem, hogy tisztelnek, s én is őket. Mindig jó barátságban voltunk, nem volt soha semmi gond.

Ketesden már nem volt kit válasszanak presbiternek, hisz volt egy időszak, mikor párttagok nem lehetettek presbiterek. Béla bácsi mondta a presbitereknek, hogy válasszunk női presbitereket. Egyszerre kiáltottak fel: „Azt már nem!” Kérdezte a férjem: „Hogyhogy nem? A feleségem szolgálhat, mint lelkész, s presbiter nem lehet nő?” – „A tiszteletes asszony, az más – azt mondták. – Ő szolgálhat, de női presbiter nem lesz”. És nincs a mai napig sem.

Engem a Szentlélek felszentelt

1989-ben megtörtént a változás, s 1990-ben kaptam egy levelet a püspökségtől, hogy menjek Nagyváradra – akkor már Váradhoz tartoztunk –, hogy szenteljenek fel. De én azt mondtam: „Köszönöm szépen, engem a Szentlélek felszentelt”. Én szolgálom úgy, ahogy eddig szolgáltam, de ha eddig nem szenteltek fel, én az unokáimmal nem állok oda, hogy felszenteljenek.

Csak hat hétig nem szolgáltam, amikor Melinda megszületett, és gyermekágyas voltam. Katonába voltam kihelyezve legelőször, ott szolgáltam 1957. augusztus 1-jétől 1960. március 1-jéig. Amikor férjhez mentem, nyolc évet veszítettem, mert nem neveztek ki sehova, de azért szolgáltam minden vasárnap, mert Bélának nyolc

gyülekezete volt, pedig még felszentelve se voltam. Nyolcszor adtuk be a kérvényt, hogy szenteljenek fel, de a püspökség még arra sem volt hajlandó, hogy válaszoljon, miért nem szentelik fel a női lelkészeket, úgyhogy én se segédlelkész nem voltam, se helyettes lelkész. A Szentlélek felszentelt, s adott az Úristen erőt, hogy szentelés nélkül is el tudtam végezni a szolgálatokat. Mindig kicsi gyülekezetben szolgáltam, mert Katona egy nyolcvan lelkes gyülekezet volt, Farnason pedig, amikor odamentem, százhetvenöten voltak, s mikor eljöttem, talán negyvenvalahányan, mert öregek voltak, és meghaltak. Kalotaszegen rengeteget szolgáltam: Felszegen minden gyülekezetben prédikáltam, még az Almás völgyében is. Szeretem a kalotaszegi gyülekezeteket.

Ott kell legyen szent izgalom

Sok szolgálat nem volt, mert Farnason csak hetente egy volt, s Ketesden mondjuk kettő, de itt ketten voltunk. Voltak prédikációs kötetek, de nem olyan sok, mint most. Elővettük a kommentárokat, elővettük az Igét, leültünk... Én például úgy készültem, hogy hétfőn délelőtt kiválasztottam az Igét. Ha mosogattam, akkor is az Igére gondoltam, ha takarítottam, akkor is készültem, ha bármit csináltam, akkor is, és még este, mikor lefeküdtem, akkor is. Legalább három-négy napig írtam magamban a prédikációt gondolatban, s akkor valami megszületett. Nekem nagyon sokat segítettek Gyökössy Endre³² prédikációi. Unokabátyám Szentkirályon volt lelkész, ő hozzájutott a Gyökössy prédikációkhoz – nem tudom, hogy milyen körülmények között, mert a határon nem volt szabad áthozni –, és mindig átpasszolta nekem, én felhasználtam, s adtam tovább, így is segítve egymást.

Csodálkozom azokon a lelkészeken, akik tudják, hogy egy óra múlva temetnek, s még nem tudják az Igét. Hát én megzavarodtam volna! Ahogy meghallottam, hogy valaki meghalt, már készültem. Melinda kicsi volt, s mindig azt kérdezte: „Akkor most három napig nem szabad beszélgetni?” – mert akkor három napig csend volt, ha a férjem szolgált, ha én. Senki nem beszélt egymással, mindenki temetési prédikációt írt. Nem tudtam azt megtenni, hogy elmenjek temetés előtt Hunyadra vagy bárhova, és előtte egy fél órával érjek haza. Akkor sem, ha bármilyen kicsi szolgálat volt vagy épp esküvő, vagy keresztelés. Én nem tudtam hasból prédikálni. Lehet, hogy van, akit a Szentlélek megsegít, ad neki erőt, hogy el tudja végezni, de én nem tudtam. Minden

prédikációt leírtam füzetbe, és nem szégyelltem elővenni a jegyzetet. Sokan eldugják, én elővettem, de azért nem olvastam. Látom a televízióban, hogy vannak, akik olvassák a prédikációt, sőt Németországban azt mondják a szolgáló lelkésznek, hogy nem készült, mert nem olvasta a prédikációt. Most már nincsenek meg a leírt igehirdetésem, mert elégettem. Rengeteg volt, hisz az apósomé is itt volt. Volt egy nagy, régi íróasztalunk – azt még Kapusról hoztuk –, amelynek a hatalmas fiókját megtöltötték a prédikációk. Egy meszeléskor az íróasztalt kivittük a csűrbe, de már visszahozni nem tudtuk, mert az ablakon keresztül kellett volna beadni, így hát ott maradt a csűrben. Később Szőnyi Tamás³³ esperesnek ajándékoztuk az íróasztalt Magyarországra. Én a prédikációkat rendre elégettem. Elemér bácsinak, az elődünknek nem voltak leírva a prédikációi, egyetlenegy prédikációját nem kaptuk meg, de apósom mindig leírta.

Azt mondta Imre Lajos, hogy az nem lelkész, aki nyugodtan felmegy a szószékre, csak az az igazi lelkész, akiben mindig van egy kicsi félelem. Míg az előfohászt el nem mondtam, mindig ideges voltam, viszont amikor elmondtam, akkor mindig megnyugodtam. Mégis nagyon szívesen prédikáltam Béla helyett is, amikor csak tehettem, s ő szívesen engedte. Amikor csak tehettem, mindig mondtam neki: „Engedj, hogy menjek szószékre!” Nagyon szerettem szolgálni. Én soha nemet nem mondtam senkinek, ha szolgálatra hívtak, nagyon szívesen mentem bárhova s bármikor. Nem tudtam elképzelni, hogy úgy menjek fel a szószékre, mintha bemennék a színházba vagy bárhová. Nem, ott kell legyen szent izgalom – egyszer azért, mert az Úristen előtt állok, s egyszer azért, mert a gyülekezet előtt, és minden szót, minden mondatot meg kell rágni, hogy mit mondok.

Mindig a vasárnapi iskolás gyerekeken próbáltam ki, hogy kapott-é valamit a gyülekezet. Visszakérdeztem tőlük, s ha a gyermekek vissza tudták mondani, hogy mit prédikáltam, akkor úgy éreztem, hogy valamit kapott a gyülekezet. De mikor a gyermekek nem tudtak semmit mondani a prédikációból, akkor mindig elkeseredve jöttem ki a templomból, mert akkor úgy éreztem, hogy kész, ezen a vasárnapon nem volt igazi istentisztelet.

Most már nem tudnék prédikálni, úgy érzem. Mikor Bálint Zoltánnak, az utódunknak volt Ketesden a húsz éves jubileuma, akkor elszavaltam egy verset. Úgy izgultam mielőtt felálltam, hogy rettenet. Nem mindenki egyforma, van, aki kilencvenéves

korában is tud prédikálni. Az a jó, hogy még most is előfordul – bár egyre ritkábban –, hogy találkozom zsoboki, nyárszói vagy környékbeli asszonyokkal, és idéznek egy-egy szolgálatomból. Én már rég elfelejtettem azt a prédikációt. Mondják: „Igen, emlékszem mikor a tiszteletes asszony nálunk prédikált, ezt és ezt mondta”. Olyan jó érzés.

Lehet, hogy ha a Székelyföldön lettem volna lelkész, nem tudtam volna annyi mindent csinálni, mint itt, Kalotaszegen. A kalotaszegi ember más, mint a székely. A ketesdiek jó emberek voltak, s habár azt mondják, hogy nagyon-nagyon megváltoztak, de most is jók. A lényeg az, hogy szeretni kell őket. Mégiscsak Istennek szolgálói vagyunk, és nem az a feladatunk, hogy uralkodjunk felettük. A gyülekezet megérzi, hogy a lelkipásztora szereti, vagy nem szereti. Van olyan lelkipásztor, aki alig köszön a híveinek, de meg kell állni, megkell kérdezni, hogy a kottlója hány csirkét költött – még ha nem is érdekel –, vagy a fiadzós kocája hány malacot fiadzott... ilyen kicsi, apró-cseprő dolgokat.

Én éreztem, hogy engem szeretnek. Mindig megkérdezték a harangozótól, amikor sepregetett a templom előtt vasárnaponként: Nem tudod, a pap vagy a papné prédikál? Én éreztem, hogy szeretnek.

Felemás cipőben

Az ember, amíg fiatal, addig nagyobb a lelkesedés, de bennem ez sokáig tartott. Emlékszem, hatvanéves koromban még jöttem-mentem. A csucsai templom renoválását Molnár Irmával ketten szerveztük meg. Minden gyülekezet be volt osztva, hogy hány presbiter megy, mit csinálnak... Rettenetes sok munka volt. Irma jött egy alkalommal – sose mondta, hogy most készülj, mert megyünk Csucsára vagy valahova –, s én épp a parókia kertjében dolgoztam valamit. Dudált és intett: "Azonnal öltözz, megyünk Csucsára!" Én ebédet, mindent szegény férjemre otthagytam (Melinda iskolában volt), magamra vettem valami ruhát, amit hirtelen találtam, és cipőt húztam. Az egyik csokros volt és kék, a másikon nem volt csokor – szóval felemás cipő volt. Végigjártam én Csucsát nagy hetykén, ott dirigáltunk, hogy így kell csinálni s úgy kell, ez hozza az ebédet, s az adja az ebédet... ott rendezkedtünk. Ott volt az esperes is, Kántor Attila³⁴. Amikor hazajöttünk és beléptem a parókia kapuján, véletlenül

lenéztem a lábamra: hát felemás cipőt vettem fel! Azt hittem, hogy megzavarodok. Mondom Irmának a következő alkalommal: "Irma, te láttad, hogy én milyen cipővel voltam Csucsán?" Azt mondja, hogy ő nem. Mondom: „Tudod, hogy felemás cipővel?” Azt mondja, ő nem. Találkozom az esperessel, mondom: „Te Attila, láttad, hogy milyen cipő volt a lábamon?” Azt mondja: „Ki nézte a te lábadat? – „Felemás cipő!” – és neveltünk.

Egy másik alkalommal elindultunk Irmával Berekfürdőre³⁵ egy konferenciára. El kellett volna induljunk 12-kor délben, de Irmának elromlott az autója, s este 9 órakor jött értem. Akkor nem volt telefon, nem tudott szólni, hogy miért nem jön. Én felöltözve, a kapuig s vissza járkálva vártam. Béla még nálamnál is idegesebb volt. Megérkezett Irma este, és kérdeztem: „Te Irma, hol voltál?” – „Hát képzeld, elromlott a fék, de most sincs fékem” – válaszolta ott a férjem előtt. Mondom: „Na, és akkor mit csinálunk?” – „Megyünk”. És mi elindultunk Berekfürdőre át a Királyhágón. Másnap Molnár János³⁶ megállt valamiért Bélánál. Azt mondta neki a férjem: „Te János, tudod, hogy ez a két idétlen elindult fék nélkül Berekfürdőre? Egész éjjel nem aludtam!” Azt mondta János: „Na és? Elmentek. Ne félj, mert hazajönnek”. A fékolaj is elfolyt ott Berekfürdőn, mindegy, mentünk fék nélkül is, minden nélkül.

Sok minden volt 41 év alatt. Jó volt, szép volt, eltelt. Nem is tudom, hogy hogyan tudtam végigcsinálni. Csakis úgy, hogy volt mellettem egy olyan valaki, aki sosem mondta, hogy ne menjek, vagy ne csináljam.

Nyugdíjasok lettünk

A férjem 1998-ban ment nyugdíjba. Én még szolgáltam vagy öt évet. Gyerekkorom óta nem volt nyugodt karácsonyom, mivel már teológus koromban legációba kellett menni, ezért az első nyugdíjas karácsonyunkra elhatároztam, hogy most már egy kicsit lazítok: nem kelek fel korán, az ebéd kész, és most én is úgy, mint más, készülök a karácsonyra. Hát alig virrad meg, kopogtatnak az ajtón. Kinyitom, s jön Éva Bikalról a kántorral. Akkor Éva fia volt a lelkész Bikalon, Ferenc Árpád. Megijedtem, s mondom: „Mi van, Éva?” Azt mondta nekem: „Ili, nagyon szépen kérlek, gyere Bikalra prédikálni, s osszál úrvacsorát!” Meg se tudtam szólalni. „Jaj – mondom –, te Éva, hát hogy tudjak én menni?” – „De nagyon-nagyon szépen kérlek Ili, gyere, mert Árpika

reggel korán felkelt, hogy készüljön az istentiszteletre, lehajolt, s belevágta a fejét egy éjjeli lámpába. Elhasadt a homloka, bevitték a kórházba, bevarrták és bekötötték. Azt mondta az orvos neki, hogy menjen haza, s legalább huszonnégy órát ne keljen fel. Nem tud szószékre menni”. Akkor én hirtelen felkeltem, kerestem egy karácsonyi prédikációt, ágendás könyvet – úgy, ahogy tudtam, reszketve –, majd kezdtem öltözni, de nem az ünneplő ruhámat vettem fel, hanem amit szombat este levettem, annyira zavarban voltam. S azt mondta Évi: „Ili, öltözz fel rendesen, mert hideg van a templomban.” Gondolom, hogy szegény nem merte mondani, hogy vegyél egy rendes ruhát magadra. Akkor Melinda is mondta: „Édesanyám, hát vegyél egy olyan ruhát, amivel lehet szolgálni!”

Mikor megérkeztünk Bikalra, mondtam, hogy adjanak nekem egy félórát vagy egy órát, hogy üljek le, s térjek magamhoz, s készüljek. Délelőtt-délután szolgáltam. Jött Béla is, ő ágendázott, s ketten osztottuk ki az úrvacsorát. A jó Isten megsegített, hisz Bikalon rendes időben harangoztak, s megvolt az istentisztelet. Örvendtem, hogy el tudtam menni, s elvégeztem a szolgálatot, pedig akkor már öreg voltam, hatvanon jó felül, hetven felé, de ezt a karácsonyt nem felejttem el. Az első „nyugodt karácsonyom”. Többet nem szolgáltam karácsonykor.

Mikor felkértek előadást tartani, mondtam, hogy az nem nekem való. Jött Csiha Emese, hogy menjünk Algyógyra, és tartsak előadást. Mondtam: „Tartsál te Emese, mert én nem tudok”. De Molnár Irma olyan rámenős volt, hogy annak nem lehetett nemet mondani. Azért a jó Isten megsegített, s ahogy tudtam, megcsináltam.

Utoljára 75 éves koromban volt palást a hátamon, amikor Sárvasáron szolgáltam az öregek vasárnapján. Mikor nyugdíjasok lettünk, s jött az utódunk, egy darabig patvarkodtam magamban, hogy másképp csinálnám. Béla szegény leültetett: „Csináltuk mi eleget, mit törődsz te azzal, hogy csinálják?” Végül belenyugodtam. Van tíz éve, hogy a parókián se jártam, és még nem voltam az új imateremben sem.

„Mit segíthetek neked?”

Most már többet tekintek vissza, mint előre. 53 évig éltünk együtt a férjemmel. Szép, csendes házaseletünk volt, melyet Isten megáldott a lányunkkal, Melindával. Inkább én voltam a harciasabb, de soha nem volt köztünk komolyabb veszekedés. Végeztük

a szolgálatokat, segítettünk egymásnak. A férjemnek 14 féle betegsége volt. A sok cigarettáért érzékülete volt – de olyan, hogy öt lábujja le volt vágva –, ezen kívül szívelégtelensége, gyomor- és súlyos cukorbaja.

Mindig ott ült a dívány sarkán reggeltől estig, s minden reggel, ahogy reggelizett, s a reggeli kezelést elvégeztük, ez volt az első szava: „Mit segíthetek? Ma mit főzöl? Mit csinálsz? Mit tudok segíteni?”. Hát segíteni csak úgy tudott szegény, hogy idehoztam neki mondjuk az almát, a krumplit, s ő meghámozta, a fokhagymát megtakarította... Felállni nem tudott már, csak ült. Utolsó nap is az volt az első szava reggel, hogy „Mit segíthetek neked?” – olyan boldog volt, mikor tudott segíteni! Mikor azt mondtam, hogy ma semmit, akkor úgy láttam, mintha meg lett volna sértődve, hogy nem segíthet. Melindának még utolsó este is – mint minden este évtizedeken keresztül – az almát meghámozta, egy kicsi tányérra tette, s letette ide az asztal sarkára. Melinda minden este megette. Még utolsó este is meghámozta.

Mondta az orvos, mikor megvizsgálta az ereket a nyakán, hogy úgy képzeljük el, hogy olyan, mint a kémény, amikor a füst odatapad a kémény falához. Hetente kétszer érte a krízis. Olyankor megfájdult a melle, s halálfélelme volt. Akármit csináltunk, nem tudtuk a vérnyomását lehúzni, s hányszor előfordult, hogy fél tizenkettőkor indultunk Hunyadra a kórházba! Egyszer azt mondta nekem az egyik asszisztensnő: „Tiszteletes asszony, miért nem tetszenek elvinni Kolozsvárra, hogy csináljanak egy katétert a tiszteletes úrnak, hogy tágítsák ki az eret?” Elvittük, de jött az orvos és azt mondta, hogy nem tudja megcsinálni, mert annyira össze van szűkülve az ér, hogy ha hozzáfog, lehet, hogy ott fog maradni a műtőasztalon. Nem vállalja a felelősséget. Alá kellett írjunk egy papírt, hogy vállaljuk a felelősséget, hogy ha esetleg meghal, akkor nem ő lesz a hibás. Azt mondtuk Melindával, hogy így is vége s úgy is, nincs itt mit csinálni, s próbáljuk meg. Megpróbáltuk. Tízpercenként jött ki az orvos nagy véresen a műtőből, s kérdezte, hogy mehet-e tovább az értágítással. Egyszer már rákiáltottam a professzorra, hogy ne mind jöjjön, ne törődjön, hogy mennyibe kerül (mert nagyon drágák voltak azok a gyűrűk, amikkel tágította), hanem csinálja, s végezze, ameddig lehet. Sikerült a műtét, utána élt még két és fél évet. Agyvérzése is volt, abból is helyrejött, hál' Istennek. De feküdni nem feküdt. Megműtötték rosszindulatú prosztatata daganattal az értágítás előtt hét évvel, s ez a betegség mindeközben állandóan emésztette fel a szervezetét.

Az 53. házassági évfordulónk napján halt meg a bánffyhunyadi kórházban. Tíz évig volt beteg. A ketesdi temetőbe temettük el 2013. március 10-én. 83 éves volt.

Én magam is sok betegségen mentem keresztül, de Istené legyen a hála és dicsőség, hogy még tudok a lányoméknak segíteni. Életemet, öreg napjaimat Isten kezébe teszem le. Legyen meg az Ő akarata. „Szüntelen imádkozzatok. Mindenben hálákat adjatok!” [1Theszalonika 5:17-18a]

Érzem azt, hogy Isten szeretete és kegyelme tartotta meg az életemet. Ő adott erőt a szolgálatra, Ő erősített a próbák és gondok között. „Az Úrnak minden útja kegyelem és hűség azoknak, akik szövetségét és bizonyosságait megtartják”. [25 Zsoltár 10]

Jegyzetek

¹ **porond** Apró kövecs, öszvezuzott, porrá törött kő, főveny. Innen, így nevezik néhutt a folyókban levő fővényes torladékokat is. Legvalószínűbb, hogy közvetlen gyöke az apró testrészeket jelentő por, melynek másod értelmé apró, kicsi, honnan a parány, parányi, v. porány, porányi, piri, pirinyó, pirinkó rokon jelentésű származékok. Itt: homok. (Forrás: <http://porond.szojelentese.com/>)

² **csikótűzhely**: a takaréktűzhelyek jellegzetes fajtája, ami tréfás nevét a formája (alacsony főzőrész és vele összeépített megemelt sütőrész) után kapta. Az első vaslemezes takaréktűzhelyt már 1550-ben említik, de csak a 18. század végén – a nagy takarékosági hullám hatására – kezdett gyökeret verni Európában. A magyar és osztrák területeken használt takaréktűzhelyek eleinte a főúri családoknál (Grassalkovich, Festetics) jelentek meg, és csak később, a 19. század közepe és vége felé váltak általánossá. Szélesebb körben az olcsóbb, falazott, rakott tűzhelyek terjedtek el, míg a drágább hordozható tűzhelyeket szűkebb réteg használta. Népszerűségét jól érzékelteti, hogy a 20. században az egész magyar nyelvterületen ismerték, az egyes vidékeken különböző elnevezésekkel, pl. csikósparhelt, csikóspór, csikómasina vagy melles tűzhely illették. (Forrás: <http://obudaimuzeum.blogspot.hu/2011/05/takarektuzhely-csikotuzhely.html>)

³ **Református Székely Mikó Kollégium Sepsiszentgyörgy** Erdély hét egykori református gimnáziumának egyike Sepsiszentgyörgyön. Névadója gróf hídvégi Mikó Imre, akinek alapítványa és a székelység adományai révén alakult meg az iskola 1857-59 között. 1858 őszén indult a tanítás a református templom melletti épületben – egyetlen tanárral, a tantárgyak nagy részét tanítók oktatták. Az 1863-64-es tanévben költözött az intézmény az iskola mai helyén álló épületekbe, ahol istállóból, szekérszínből alakítottak ki osztály- és hálótermeket. A főtéri szárnyat 1870-76 között építették Zofalh Gusztáv tervei alapján. A tervet Mikó Imre rendelte és fizette, az építőanyag nagy részét Háromszék lakói hordták össze szekerekkel, Sepsiszentgyörgy városa adta a telket, illetve alapítványt tett az épület javára. Iskolakezdekskor ideköltözhetett a bentlakás. Mikó Imre halála előtt 60.000 forint adományt tett az intézmény javára a további fejlesztés érdekében. Ekkor döntött úgy az előljáróság, hogy az iskola mindhárom alapítóját belefoglalja az intézmény nevébe: a református egyházat, Háromszék népét és gr. Mikó Imrét. Így lett Református Székely Mikó Tanoda, illetve később Református Székely Mikó Kollégium a neve 1948-ig.

A jelentős fejlődésnek indult iskola csakhamar főgimnázium lett, és a főgimnáziumi osztályok beindításával egy időben épült fel a déli szárnyépület Alpár Ignác tervei alapján. Amikor az első érettségiző évfolyam 1893-ban elhagyta az alma matert, az korszerű és jól felszerelt tanintézmény volt. Itt szerveztek az erdélyi középiskolák között elsőként konviklust, ezzel kiteljesítették a kollégiumi rendszert. Az első világháborúig a fejlődés és konszolidálódás volt jellemző az iskolára, a tanulólétszám évről évre emelkedett. A világháború és az impériumváltás után a legfontosabb az anyanyelvi oktatás biztosítása volt a megye minden tanulni vágyó fiatalja számára. Csutak Vilmos akkori igazgató úgy szervezte meg a Kollégiumot, hogy az épületbe fogadta a Polgári Leány- és Fiúiskolát és az elemi iskolát, így naponta késő estig folyt az oktatás. Az igazgató maga járta a falvakat és biztatta a szülőket, a tehetséges gyermekeket: tovább kell tanulni, erre a Székely Mikó Kollégium lehetőséget biztosít. A két világháború között Csutak Vilmosnak sikerült közadakozásból a Református Leányiskola számára új épületet emeltetni. A második világháború végén a háborús állapotok miatt szünetelt az oktatás, azt csak 1944 decemberében kezdték újra. Ekkor a fiútanulók mellé lányokat is vettek fel rendes tanulókként, illetve vállalták a tanítóképző beindítását is. Az 1944-45-ös tanévben az intézmény a Magyar Tannyelvű Líceum nevet viselte, majd újra Református Székely Mikó Kollégium lett az államosításig. Az államosítás után többször változott a neve, volt Magyar Fiúlíceum (1948-53) Tízosztályos Fiúközépiskola (1953-54) 1-es számú Magyar Tannyelvű Középiskola (1954-58) 1-es számú Középiskola (1958-65) 1-es számú Líceum (1965-74) 1-es számú Reál-Humán Líceum (1974-77) Matematika-Fizika Líceum (1977-89). A rendszerváltozás után vette vissza nevét, a Székely Mikó Kollégiumot. (Forrás: <http://www.szekelymikokollegium.ro/index.php?vm=1>)

⁴ **utecista**: a romániai Kommunista Ifjúság Szövetség (Uniunea Tineretului Comunist) nevének rövidítéséből (UTC) képzett szó, a magyar „KISZ-es” megfelelője.

⁵ **kulák-nyugdíj**: Romániában a 1990/118-as törvény lehetőséget ad a volt politikai üldözöttek – többek között a kuláknak minősítettek és egyenes ági leszármazottjaik – számára, hogy (például nyugdíjpotlék formájában) kárpótlás célú juttatásban részesüljenek. (Forrás: http://www.3szek.ro/load/cikk/56248/a_juttatas_jogos_kulaktorveny&cm=84654)

⁶ **kollektív:** a szovjet „kolhoz” mintájára megalkotott mezőgazdasági nagyüzem a szocialista Romániában. A román mezőgazdaság kollektivizálása hosszas, többszakaszos folyamat volt 1949-1962 között. A földtulajdonviszonyok megváltoztatásának majd' másfél évtizedes folyamatában az állam a magántulajdonú földbirtoklást jelentéktelen szintre csökkentette; ezek egy része állami gazdasággá vált, más része pedig a közös gazdaságoké – a kollektívoké – lett. A volt tulajdonosok jobb esetben háztáji föld megnevezéssel használtak egy-két tucat árnyit belőle. A nagy- és középbirtokok államosítását – az állami gazdaságok létrejöttét – követően 1949. márciusában hirdették meg a kollektívok megalakítását, melyekben a tagok földterületei, állatai és mezőgazdasági eszközei közös tulajdonúvá válnak. 1951-ig rendkívül erőszakos eszközökkel – gazdasági prèssel, agitációval, nemegyszer hatósági fellépéssel – próbálták a gazdákat a kollektívokba való belépésre ösztönözni, azonban ez jelentős ellenállásba ütközött. 1951-1955 között átmenetinek szánt társulási formákkal (TOZ, járadékos mezőgazdasági termelészövetkezet) próbálták a közös gazdálkodás elfogadhatóbb – a föld-, jószág- és eszköztulajdonlást kevésbé veszélyeztető – kereteit kialakítani. Ennek hatására a mezőgazdasági társulások földterülete és tagsága dinamikusan bővült, a kollektív gazdaságoké viszont alig gyarapodott. 1955-ben a kollektivizálás újbóli felgyorsításáról döntött a Román Kommunista Párt. A szervezés során kerülték a fizikai erőszakot, helyette gazdasági nyomást, adminisztratív kényszereket, illetve pszichikai kifárasztást használtak, bár több helyen nyomásgyakorlási módszerként alkalmazták a gazdák elleni csoportos pert is. Az így elítéltek büne az volt, hogy tiltakoztak a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása ellen - azaz nem akartak földjük tulajdonjogáról lemondani. 1959-től a kollektivizálást még jobban felgyorsították, és 1961-től alapvetően már a mezőgazdasági társulások kollektív gazdaságokká alakítása zajlott. (Forrás: László Márton: Kollektivizálás a Székelyföldön. Romániai Magyar Lexikon; (Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=79>)

⁷ A **Heidelbergi Káté** a református egyház alapvető hittételeit tartalmazza 129 kérdés és felelet formájában. Szerzői Zacharias Ursinus és Caspar Olevianus, református hittudósok, akiket III. Frigyes pfalzi választófejedelem azzal bízott meg, hogy a Biblia alapján írjanak olyan népkönyvet, amelyből minden református hívő tisztán és igazán megismerheti a keresztyén vallást. A Káté rövid idővel 1563-as kiadása után magyar nyelvterületen is ismertté vált. A szatmárnémeti nemzeti zsinat 1646-ban kánonilag kimondta, hogy a Heidelbergi Káté „mindenütt megtartassék és taníttassék”. Magyar nyelven először 1577-ben jelent meg Pápán, Huszár Dávid nyomdájában. A református fiataloknak – konfirmációjuk alkalmával, 13-14 éves korukban – hitbéli tudásukról és keresztyén elkötelezettségükről a gyülekezet színe előtt kell számot adniuk a Káté egy-egy kérdésének megválaszolásával. Ezt követően válhatnak az egyház és gyülekezetük teljes jogú tagjává.

83. Kérdés: Mi a kulcsok hatalma? Felelet: A szent evangélium prédikálása és a keresztyén egyházfegyelem, amely kettővel a mennyország a hívőknek megnyílik, a hitetlenek előtt pedig bezárul. (Forrás: <http://reformatus.hu/egyhaziunk/mutat/6216/>)

⁸ **Csiha Kálmánné Nagy Emese Emese (1933-1996):** lelkész. Balázsfalván született, Nagyenyeden végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, ezt követően a család Brassóba költözik, majd Kolozsvárra, ahol édesapja, Nagy József teológiai tanár lett. A teológia elvégzése után férjével, Csiha Kálmánnal Arad-Gájra kerültek, ahol gyülekezetet alapítottak. Előbb Gyorokon volt lelkipásztor, férje börtönévei után a Kis-Küküllő menti Gógánban és Gógánváralján végeztek szolgálatot, majd innen Marosvásárhelyre kerültek. A nőszövetség egyik újrászervezője volt. (Forrás: <http://www.diaszporaalapitvany.ro/data/hirek/egymas-terhet-hordozatok.pdf>)

⁹ **legáció** [lat. kiküldés, küldetés] A legátusok eredetileg a Római Birodalom szenátusa, később császára által idegen országokba küldött követek, más esetben a tartományi helytartók mellé rendelt tisztviselők voltak. A középkortól kezdve a pápa – rendszerint bíborosi rangú – követét nevezik legátusnak, aki saját személyében képviseli a római katolikus egyház és a vatikáni állam fejét. Iskolatörténeti jelentése: református teológiai főiskolai vagy kollégiumi hallgató kiküldése gyülekezetekbe főbb ünnepekkor igehirdetési és adománygyűjtési céllal. „A legáció intézménye a református közéletben jól ismert, mert nagyobb ünnepeink szinte elképzelhetetlenek a legátus jelenléte nélkül. Arra már csak az idősebbek emlékeznek, hogy ez az intézmény eredetileg kétszintű volt. Létezett a nagylegáció és a kislegáció. A legátusokat azok a református kollégiumok küldték a gyülekezetekbe, amelyekben teológusokat is képeztek. A nagylegátusok – mint ma is – teológusok voltak. A nagylegátus templomi szolgálata idején a kislegátus, aki az akkori nyolcosztályos gimnázium alsó tagozatos, 10-14 év közötti kisdíákja volt, egy helyi hasonló korú fiú kíséretében minden református családhoz bekapogott és rövid verses imával köszöntötte az egybegyűlteket. A nagylegátus javadalma, a legátum, a perselypénz volt, a kislegátus legátuma pedig a versmondás után kapott jutalompénz”. (Forrás: Dr. Szijj Ferenc: A legáció; <http://www.suavis.com/lap/hethatar/ujzag/cikk/mutat/4981/?i=852>)

¹⁰ **Protestáns Teológiai Intézet** (Kolozsvár). A nyugati keresztyén világ legkeletibb végvára a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet. Bethlen Gábor uralkodása idején, 1622-ben határozta el az országgyűlés egy collegiumacademicum felállítását Gyulafehérváron. 1659–1661 között az akadémia ideiglenesen Kolozsvárra, 1661-ben ismét Gyulafehérvárra kerül, majd 1662-ben Apafi Mihály fejedelem Nagyenyedre viteti. Megkezdődik

a több mint 200 éves „enyedi korszak”, amely korántsem békés: az épületet 1704-ben Tiede, császári zsoldosvezér labancai, majd 1849 januárjában lázadó román csapatok gyújtották fel. A Habsburg uralom a szabadságharc leverése után megtiltotta az akadémia újraindítását. 1854-től ismét Kolozsvár lesz otthona, s 1862 kerül vissza Nagyenyedre. A 19. század végén a Teológia heves egyházpolitikai harcok tárgya, ugyanis Szász Domokos püspök Nagyenyedről Kolozsvárra akarja költöztetni. Ésszerűnek látszik azért is, mert Kolozsváron egy helyen lesz a központi egyházkezelő (püspöki hivatal) és a Teológia, s azért is, mert itt az egyetemhez közel lesz, ti. 1872-ben megalakult a Ferenc József Tudományegyetem. A nagyenyedi tanárok három évtizeden keresztül ragaszkodnak az ősi helyhez. Végül a püspök akarata érvényesül. 1895-ben az akadémia új épületbe, Kolozsvárra költözik, s az Erdélyi Evangélikus-Református Egyházkerület Theológiai Fakultása néven megkezdődik a máig tartó nagyobb időszak. A két világháború, az uralomváltozás és más akadályok, valamint a „rátelepítések” – 1919–1928 között a román katonaság, 1960–1972 között az egyetemek foglaltak el több szobát – ellenére a lelkészképzés folyamatos. 1920-tól a reformátusokkal együtt tanulnak a magyar evangélikus hallgatók is, s 1948-tól 1954-ig a szász evangélikus egyház teológusainak is ez az intézet ad otthont.

Az 1948-as tanügyi reform után a román állam a protestáns egyházakat választás elé állítja: vagy közös intézetben egyesítik a több száz éves unitárius és református teológiákat, s akkor megkapja az államtól az egyetemi rangot, vagy megmarad a két intézet, de csak középiskolai szinten működhet. Az öt protestáns püspök az egyesítés mellett döntött, ennek nyomán az Egyetemi Fokú Protestáns Theológiai Intézetet 1949. február 25-én avatták fel. Ebben az évben 135 református, 25 unitárius, 11 evangélikus hallgató iratkozott be. 1956–1957 során a német evangélikus tagozat Nagyszebenbe költözött. A hallgatók létszáma fokozatosan csökkent, az 1980-as években évente már csak 10-20 teológus végzett. 1952-ben az intézet megkapja a doktoráltatási jogot és a díszdoktori cím adományozásának a jogát is. 1959-ben a Kultuszminisztériumtól új szabályzat érkezik, mely szerint megszűnnek a tagozatok, s a Teológia felveszi az egységes jelzöt. Az elnyomás éveiben egyházaink és Teológiánk testén két nagy érvágás történt. Az 1956-os forradalom utáni években több református, evangélikus és unitárius tanárt és teológust tartóztattak le, akik 5-6 évet töltöttek börtönben. 1980 és 1989 között az állam drasztikusan korlátozta a teológusok létszámát, évente csak 8 református, 2 unitárius és 1 evangélikus hallgatót vehettünk fel. A „numerus clausus” csak az 1989-es változások után szűnt meg. Ekkor lehetőség volt arra is, hogy a Teológia tagozódjék, s az egyház felállította a Református, Evangélikus, az Unitárius és a Nagyszebenben működő német Evangélikus fakultást. Jelenleg az intézet neve: Protestáns Teológiai Intézet. (Források: Kozma Zsolt: Az erdélyi magyar protestáns (református, unitárius, evangélikus) lelkészképzés magyar örökség; http://www.magyarorokseg.hu/fajlok/2010/szept/prot_lelkeszkepzes.pdf, Gaal György: Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz. Kolozsvár: Korunk. 1992.)

¹¹ **Benedek Kálmán** (1912 – 1993) zongora- és orgonaművész, karnagy, zeneszerző, a neves háromszéki Benedek család leszármazottja. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett, felsőfokú zongoratanulmányait Bukarestben, majd Kolozsvárott végezte, majd 1936-ig a Mikó-kollégium helyettes tanára, 1936-tól a Református Teológia ének- és zenetanára volt. A Református Teológia általa alapított férfikarával járta az országot, és népszerűsítette az új magyar énekkari irodalom időtálló értékeit, mellyel hamarosan országos hírnévre tett szert. Műsoruk újszerűsége Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden (1939) heves sajtóvitát indított el az akkori Romániai Magyar Dalosszövetség műsorpolitikájának megreformálása tekintetében. 1942-ben nagy sikerrel mutatkozott be második énekkarával is, az Egyetemi Énekkarral. Műsorukat a budapesti Rádió is közvetítette. Rangos magyarországi fellépések után 1944-ben meghívást kaptak Olasz- és Franciaországba, valamint Norvégiába, a karmester váratlan katonai behívása s a háborús körülmények miatt már nem kerül sor újabb körútra. A hadifogságból 1954-ben tért haza, és azonnal újabb hangversenykörútra vállalkozott a teológia férfikarával, a körúton 14 helység, köztük Brassó és Bukarest is szerepelt. A záró Kolozsvár-alsóvárosi hangversenyen Benedek Kálmán elbúcsúzott a karnagyi tevékenységtől. Orgonajáték-tanulásra jelentkezett a brassói Viktor Bickerichnél, a Fekete templom hírneves karnagya új sínekre helyezte zenei életét. A mai nemzedékek elsősorban organaművészként emlékeznek Benedek Kálmánra, aki a romantikus organamuzsika előadásának etalonja ma is. Románia és Magyarország minden nevesebb orgonáján koncertezett, de kipróbálta és propagálta a kisebb hangszerek értékeit is. Kolonics István kézdivásárhelyi orgonaépítő munkáit a médián keresztül először ő tette közzé. A mai romániai organistanemzedék munkája így vagy úgy, de valamilyen módon hozzá is kapcsolódik. 1982-ben a budapesti Liszt-társaság díjazta munkásságát. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Benedek_K%C3%A1lm%C3%A1n)

¹² **Imre Lajos** (1888-1974): református lelkész, teológiai tanár. A teológiát Kolozsvárott végezte (1910), ezt követően a kolozsvári tudományegyetemen filozófiát és pedagógiát hallgatott, s pedagógiából doktorált (1913). Teológiai tanári vizsgát tett (1912), majd a pedagógia és gyakorlati teológia tanulmányozására németországi és skóciai (Aberdeen) egyetemeket látogatott (1912). Az aberdeeni egyetemen 1968-ban teológiai doktori címet szerzett. Pályája kezdetén Marosvásárhelyen hitoktató (1913–14) és internátusi felügyelő volt, Kolozskarán lelképásztor 1914–1921 között. 1921-től a kolozsvári Teológiai Intézet tanára volt nyugdíjazásáig (1948). A

kolozsvári *Az Út* szerkesztője (1915–18) és az *Ifjú Erdély* főszerkesztője volt (1923-40). Egyházi és szakfolyóiratokban cikkei, tanulmányai jelentek meg. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC06707/06775.htm>)

¹³ **Nagy Géza** (1887-1971): református lelkész, teológiai tanár. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Református Teológián végezte (1904-1908), majd Berlinben és Bázelen tanult (1908–1910). Magyarbikal lelképásztora volt (1925–1928), közben a teológia magántanárává (1922) és rendszeres teológiából doktorrá avatták (1927). 1948-as kényszernyugdíjazásáig egyetemes és református egyháztörténetet oktatott a Kolozsvári Református Teológián (1927–1948). A kolozsvári *Ifjú Erdély* főmunkatársa volt (1938–43), valamint a szintén Kolozsváron megjelenő *Kálvinista Világ* szerkesztője (1927–34). A bázeli egyetem teológiai kara tiszteletbeli doktorrá avatta (1969). (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC10888/10976.htm>)

¹⁴ **Juhász István** (1915-1984): teológiai tanár, történész. Középkolait a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban (1932), főiskolait a Kolozsvári Református Teológián, a Ferdinand Egyetem bölcsészeti karán, a bukaresti Ortodox Teológián és a nagyszebeni Ortodox Teológiai Akadémián végezte (1937), a Debreceni Tudományegyetem teológiai fakultásán doktorált (1940). Közben Kolozsvárt a teológia szeniora, majd a bukaresti Református Egyetemi Otthon igazgatója (1939-40) volt. Tudományos pályáját mint az ETI tanára (1941-47) kezdi; 1948-tól a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás professzora, 1960 és 1966 között az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet rektora. 1969-ben elnyerte a prágai Comenius Teológiai Fakultás, a debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktori címét. Egy ideig az Ifjú Erdély felelős szerkesztője (1938-39), itt s a Hittelben jelennek meg írásai. Érdeklődéssel fordul az erdélyi románság "átformált" egyházi életének XVI. és XVII. századbeli dokumentumai felé, doktori disszertációjában a görögsláv liturgiával szemben első ízben érvényesülő román nyelvű egyházi irodalmat dolgozza fel, a Nagyszebenben és Brassóban megjelent kátékat, bibliafordításokat, magyarázatokat és szertartáskönyvet, énekeskönyveket, az első román iskolák történetét, s behatóan foglalkozik Bethlen Gábor román kapcsolataival. 1963-tól, a Református Szemle felelős szerkesztőjeként írt főbb tanulmányai az erdélyi református egyház névkönyveivel (1955), a Heidelbergi Káté XVIII. századi kiadásaival (1965), a reformáció hazai szerepével (1968), Köleséri Sámuel önéletírása alapján a XVIII. századbeli református lelkészképzéssel (1968) foglalkoznak. Angolul és németül megírta a romániai református egyház rövid történetét (1958, 1977). (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1764/>)

¹⁵ **uzoni Nagy József** (1907-2003): lelkész, teológiai tanár, egyházi író. Középkolait szülővárosában, Brassóban végezte (1925), teológiai tanulmányait a kolozsvári Református Teológián, majd Zürichben és Genfben folytatta, 1942-ben Debrecenben megszerezte a teológiai doktorátust. Lelkipásztori pályáját Déván kezdte (1933-39), közben a losonci Református Teológia professzora és a kolozsvári Teológia magántanára volt. 1939-1949 között Balászfalván volt lelkész, egyidejűleg a Dél-erdélyi Református Egyházkerület által létrehozott nagyenyedi Református Teológia tanára volt. 1949-től nyugalomba vonulásáig (1970) a kolozsvári Protestáns Teológia professzora volt. Tanulmányokat közölt Kálvin, Bethlen Gábor, Zwingli, Luther, Karl Barth, I. Apafi Mihály, Honterus, VeitStoss életéről. Írásait a *Református Szemle*, *Reformátusok Lapja*, *Teológiai Szemle*, *EvangelischesKirchenblatt*, *Brassói Lapok*, *Igazság*, *Erdélyi Hírlap* közölte. Szerkesztette a *Brassói Diákok*, *Ifjú Erdély*, *Református Közöny* c. lapokat (1925-43). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm#NagyE.Jozsef>)

¹⁶ **Borbáth Dániel Dániel (1904-1986)**: teológiai tanár. Székelykeresztúron született, teológiai tanulmányait Debrecenben kezdte 1923-ban, majd Kolozsváron, Bazelben, Zürichben folytatta. 1935-1945 között óraadó-tanár a Kolozsvári Teológián. 1949-ben Vásárhelyi János nevezi ki a gyakorlati teológia, a homiletika és liturgika tanárává. 1958-59-ben a kolozsvári teológia dékánja, 1959-60-ban rektor. 1971-ig tanít a teológián. Az újreformátori teológia második nemzedékének jeles képviselője. (Forrás: <https://www.yumpu.com/hu/document/view/41505964/nagy-laszla-borbath-daniel-acs-tavaszy-sandor/5>)

¹⁷ **Nagy András** (1899-1974): református teológiai tanár, dékán, egyházi író, szerkesztő. A nagyenyedi Bethlen Kollégiumban szerzett érettségi után (1917) tisztként vesz részt az I. világháborúban. Elvégzi az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Fakultását Kolozsvárt, ahol a rövid életű Református Tanárképzőnek is hallgatója (1921). Ezután három szemeszteren át a bázeli egyetemen tanul, közben segédlelkész Tordán, Marosvásárhelyen. 1923-tól Szentgerice, 1925-től Nyárádszentbenedek választja lelkészének. 1933-ban teológiai magántanári vizsgát tesz Kolozsvárt, s a következő tanévben a bázeli egyetem meghívott ösztöndíjas előadója; 1936-tól a kolozsvári teológia ösztöndíjas tanszékének professzora. Az egyházkerület tanácsbírája (1937-42), a debreceni CoetusTheologorum tagja (1940), az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetségének elnöke (1943). 1944-től 1947-ig – a szervezet feloszlásáig – az erdélyi CE Szövetség elnöke volt. Debrecenben doktorátust szerez (1945). A II. világháborút követő új rendszerben, a teológusképzés állami átszervezése után, 1952-57 között a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet református karának dékánja. 1959-ben kényszernyugdíjazták. A

Református Család társzerkesztője (1929-1944), az Ifjú Szentírás-magyarázatai itt s a Kiáltó Szó, Református Ifjúság, Lelkipásztor, Az Út, valamint a debreceni Igazság és Élet hasábjain jelentek meg. Önálló kötetei: Jeremia és kora (Kolozsvár, 1929); A váltság gondolata az Ótestamentumban (Kolozsvár, 1945). (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3013/>)

¹⁸ **Geréb Pál** (1912–1991): lelkész, teológiai tanár. A nagyenyedi Református Kollégiumban végezte gimnáziumi tanulmányait, és a kolozsvári Református Teológiai Fakultáson szerzett teológiai oklevelet (1930–1935). Az 1934–1935-ös tanévben a Zürichi Egyetemen tanult, ahol Emil Brunnert és a filozófus Grisebachot hallgatta, Genfben pedig Karl Barthot ökumenikus szemináriumban. 1935-1939 között a Kolozsvár-alsóvárosi gyülekezet segédlelkésze volt. 1938-ban vallásstanári vizsgát tett (szakdolgozatának címe: A vallásos nevelés módszerének kérdése teológiai szempontból). 1939-ben a háromszéki Nagyborosnyó lelkipásztora lett, ahol tíz évig szolgált. 1944-ben a debreceni Tisza István Tudományegyetemen doktorált Vasady Béla professzor irányításával (disszertációjának címe: Történet az Ige mértéke alatt; ebben a református keresztyén történet szemlélet fő szempontjait dolgozta ki az újreformátori teológia főbb képviselőinek figyelembevételével). 1946-ban magántanári vizsgát tett a kolozsvári Református Teológián, Tavasz Sándor irányításával (tézise: A békéltetés vizsgálata a közösségi alap problémája, és ebben a dogmatika és az etika kapcsolatát vizsgálta). 1949-től 31 éven keresztül a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet református rendszeres teológiai tanszékén oktatott. Tanulmányaiban a keresztyén hit alapvető kérdéseire keresett választ, ezen kívül elkészítette A romániai újprotestáns felekezetek tanítása és élete című monográfiát. Fő kutatási területe Barth Károly Egyházi dogmatikája volt, erről írt könyve 2006-ban jelent meg (Geréb Pál: Barth Károly dogmatikája, az Erdélyi Református Egyházkerület kiadásában, 2006.) (Forrás: http://konyvtar.proteo.hu/system/tdf/documents/2008/RSZ101_159-166.pdf?file=1&type=node&id=279)

¹⁹ **Maksay Albert** (1897–1971): költő, író, teológiai tanár, szakíró. Kolozsvárt, a Református Kollégiumban érettségizett (1915), tanulmányait az egyetem orvosi karán kezdte, majd a Református Teológián szerzett oklevelet (1920). Egy évig püspöki titkár; tanulmányait ezután az Egyesült Államok több presbiteriánus teológiáján és a chicagói egyetem keleti nyelvészeti karán egészítette ki (1923-25), közben a pennsylvaniai szénbányatelep magyar munkásai közt lelkész. Hazaérkezve a kolozsvári református teológián az újszövetségi exegézis tanára (1925-59), a Kálvinista Világ (1927-28) és a Református Család (1929-44) szerkesztője. Az EIT, az EME, az Erdélyi Helikon írói közössége s a romániai Pen Club magyar tagozatának tagja, a Károli Gáspár Irodalmi Társaság főtítkára, a II. világháború után a Romániai Magyar Írók Szövetségének tagja.

Első írását az Erdélyi Szemle közölte (1920). A *Tizenegyek antológiájában (1923) versekkel, az Erdélyi Helikon íróinak antológiájában Szemek egy gyöngysorból c. dániai útinaplójával (1934) szerepel. A Kecskeméthy István- emlékkönyv (1934) a Szentírás eredeti nyelvéről szóló tanulmányát közli, szövegírója a Kuthy Sándor szerkesztette Kolozsvár c. városkalauzsnak (Kv. 1935), az Erdélyi csillagok (Kv. 1936) c. gyűjteményben Kőrösi Csoma Sándorról szóló esszéjével szerepel. Egy írói rajza Kolozsvárról a Séta bölcsőhelyem körül (Bp. 1940) c. kötetben jelent meg, rövidprózai írással vesz részt a Huszonhat elbeszélő válogatott novellája (1948) c. kötetben. Műfordítóként túlnyomórészt angol és amerikai költőket tolmácsolt, elsőnek mutatta be Erdélyben a néger lírát. Mint egyházi író Imre Lajossal együtt valláskönyvet állított össze az elemi iskolák I. és II. osztályos református növendékei számára (Kv. 1929), Az exegézis problémái (Kv. 1931) c. szaktanulmánya a ref. teológiai tudományok dolgozat-sorozatában jelent meg. A Református Szemlében sorozatosan közölte A zsidókhoz írt levél magyarozatát (1953-56), itt ismertette a qumráni leleteket (1957) s adta közre A Kánon kialakulása (1965) és A Hegyi beszéd törvényértelmezése (1966) c. tanulmányait. (Forrás: Romániai Magyar irodalmi Lexikon, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm>)

²⁰ **Szervátiusz Tibor** Ady-fejei a modern formák robusztusegyszerűségével fejezik ki a költőegyéniségét. 1956-ban egy ajándékba kapott andezittömbből elkezdte faragni Ady léptörtréját, tizenhárom esztendőjig tart a munka, közben saját maga kovácsolt szerszámokat, amelyekkel végül sikerül befejeznie a szobrot, természetesen más szobrokat is faragott a több, mint egy évtized alatt, de ez a szobor indította el saját művészi útján. (Forrás: <http://szervatiusz.hu/cikkek/42>)

²¹ **Magyar Autonóm Tartomány** (MAT, románul: *Regiunea Autonomă Maghiară*) 1952-ben létrejött, 1960-ig fennálló közigazgatási egység Romániában. Létét az újonnan elfogadott román alkotmány szavatolta, melyre Sztálin addig nem volt hajlandó rábólintani, amíg az elő nem írta a MAT létrehozását. Szovjet nyomásra 1952. szeptember 21-én hozták létre Marosvásárhely székhellyel a Székelyföld nagyobbik részét magába foglaló Magyar Autonóm Tartományt, melynek területén a magyarság száma meghaladta az 564 000 főt (76,9%). A 13 500 km² területen létrejött tartományban a székelyföldi magyarok jogai jobban érvényesülhettek, mint az Erdély egyéb területén élő magyaroké, de a MAT területén kívül eső erdélyi területeken gőzerővel folyt az asszimiláció. A MAT létét ürügyként használva, a szórványban élő magyarságtól megtagadták az alapvető jogokat

(például az anyanyelvhasználat az oktatás, bíraskodás, közigazgatás terén). 1957-től a román hatóságok elkezdtek jelentősen korlátozni a MAT közigazgatási jogkörét, a vezető posztokról fokozatosan kezdték leváltani a magyarokat, majd folytatták az anyanyelvű általános, középfokú és egyetemi oktatás sorvasztásával. 1960-ban átalakították a Magyar Autonóm Tartományt, elcsatolva déli részét és hozzáadva a nyugati részen az addig Kolozs tartományhoz tartozó marosludasi rajont, ezáltal létrehozva a Maros-Magyar Autonóm Tartományt. Ennek közigazgatási határait úgy alakították ki, hogy minél több románok által lakott település tartozzon hozzá, míg magyar községeket csatoltak el, főleg románok által lakott tartományokhoz. Így a Maros-Magyar Autonóm Tartomány területén a magyarok száma több mint 564 000 főről 473 000-re csökkent, a románok száma 147 000-ről 266 000-re nőtt, tehát az adminisztratív intézkedések nyomán a magyar lakosság aránya 76,9%-ról 61,1%-ra csökkent. (Forrás: Stefano Bottoni: Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960); Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2008. http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf981.pdf)

²² **faláb** (gólyaláb): „sáros, vizenyős terepen gyalogjáráshoz, párosával használatos rúd. Több formai és méretbeli változata ismeretes. Az alföldi faláb általában csak térdig ér, és a közepe táján egy-egy talptartó deszka van az oldalára erősítve. Erre lépnek rá, majd a gólyaláb felső szárát a lábszárukhoz kötik körültekert szíjjal, zsineggel. A gólyalábra felállva hosszú botot, póznát vesznek a kezükbe, arra támaszkodva járnak vele. Gyakorlott ember bot nélkül is tud felkötözött, rövid gólyalábon járni. A másik típus jóval hosszabb, nem kötözik hozzá a lábhoz, csak ráállnak. A felső végét kezükkel fogják, vagy hónuk alá dugják. Járás közben nem támaszkodnak másik botra. Taposója lehet a rúd ágcsontja, még gyakrabban mesterséges, faragott, toldott fadarab. A gólyaláb nagy előnye volt, hogy kímélte a lábbelít. A 19. sz. második felében a nagykunsági, a sárréti iskolás gyermekek még általánosan használták. A Rétközben (Szabolcs m.) ősszel és tavasszal a nagy sárban gólyalábon jártak egymáshoz. Főként agyagos talajú vidékeken volt használatos Erdélyben (Szilágyság, Mezőség, Székelyföld), de ismerték a moldvai csángók is”. (Magyar Néprajzi Lexikon)

²³ **szekus**: a kommunista román államvédelmi szolgálat, a Securitate alkalmazottjainak gúnyneve. **Securitate** (Departamentul Securității statului, azaz Állambiztonsági Osztály): a román kommunista diktatúra titkosszolgálat volt. A világ 1987-ben ismerhette meg működését, amikor a román kémszervezet (DIE) korábbi vezetője, Ion Mihai Pacepa tábornok, aki 1978-ban Nyugatra szökött, *Vörös horizontok* címmel könyvet adott ki a szervezetről. A Securitatet 1948-ban – szovjet mintára és az első időszakban szovjet belügyi tisztek vezetésével – alapították Országos Népbiztonsági Igazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP) néven, 1951-ben, 1967-ben, 1972-ben és 1973-ban átszervezték. Fő feladatát, a kommunista rendszer céljainak megvalósítását veszélyeztető „belső ellenség” felkutatását és kiszorítását viszonylag kis létszámú hivatásos stábbal, de példátlanul széles – a hetvenes évek végére több százezres – besúgói hálózattal látta el. (Forrás: Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989 (1-2. rész); In: *Betekintő* – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata, 2011/4. és 2012/1. szám; (Forrás: http://www.betekinto.hu/2011_4)

²⁴ **Kóréh Ferenc** (1909-1997): jogász, újságíró, közíró. Felsőfokú tanulmányokat Bukarestben folytatott, a jogi diploma megszerzése után a Keleti Újság szerkesztője lett, majd a Magyar Távirati iroda bukaresti tudósítója, újságíró és közíró. A bécsi döntések után indította többedmagával Sepsiszentgyörgyön a Székely nép című napilapot, melynek felelős szerkesztője lett. 1945 után lapot szerkesztett Budapesten, majd Bécsbe emigrált, és mint a Szabad Európa Rádió munkatársa 1950-ben került az Egyesült Államokba. Több mint harminc éven át az egyik legismertebb és legmeggyőzőbb személyisége volt a magyar nyelvű adásnak. 1953-ban kezdte meg adását a Magyar Amerika Hangja című rádióadás, melyet 45 éven át sugároztak. Kóréh Ferenc vezetője volt az Amerikai Erdélyi Szövetségnek, jelentős szerepet vállalt a Külföldi Magyar Cserkészszövetség munkájában, a Szövetség újságjainak szerkesztésében. A világ számos magyar emigrációs lapjában jelentek meg írásai. Halála után szülőfalujában, Sepsimagyaróson kultúrotthonot neveztek el róla. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kor%C3%A9h_Ferenc)

²⁵ A kommunista román hatalom abban az időben megtiltotta a külföldiek fogadását.

²⁶ **Jenei Tamás** (sz. 1952. Vajdahunyad) Hosszúfalván (Brassó mellett) nevelkedett, 1971-ben érettségizett. A Kolozsvári Protestáns Teológia elvégzése után 1977-81 között a Moldvai Missziói Egyházközségben szolgált, majd 1982 jan.1.- 1988.dec.1. között a Mezőségen, Palatkán. Innen Petrozsénybe került. 1993 óta belmissziói előadó Kolozsváron, a Belmissziói Intézet igazgatója, a Pedagógiai Intézet igazgatója, az Igehirdető főszerkesztője. (Forrás: Jenei Tamás, szóbeli közlés)

²⁷ **Sántha Pál** (1919-2009): református lelkész, esperes. 47 évi szolgálata idején esperes volt a Szilágysomlyói Egyházmegyében, püspökhelyettes a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben. (Forrás: *Harangszó*, 2008. december 29.)

²⁸ **Ferenc Árpád** (1908-1972): lelkész. Nagytótiban született Hunyad megyében. 1922-ben érettségizett a balázsfalvi Általános Líceumban. A Kolozsvári Református Teológiai Fakultás elvégzése után Selymesilosván, Magyardecén majd Magyarbeczében szolgált. Kalotaszegre kerülve előbb Sztánán, majd Középlakon lelkipásztor. Miklós fia szintén kalotaszegi falvakban lett lelkipásztor: Farnason, Nagypetriben és Magyarbikalon, és az ő Árpád nevű fia szintén református lelkipásztor lett. Ferenc Miklós 1995-ben bekövetkezett tragikus halála után a bikali gyülekezet Ferenc Árpádot hívta meg lelkészének, aki Bikal után előbb Magyarországra, majd Svájcba került. (Forrás: Törzskönyvi adatlap alapján)

²⁹ **Tőkés István** (1916-2015): lelkész, teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző. Középkolozsvári tanulmányait Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégiumban végezte; Brassóban érettségizett 1933-ban. A kolozsvári Református Teológiai Fakultáson szerzett lelkészi diplomát 1938-ban. Az év tavaszán elnyerte a Gustav Adolf segélyintézet ösztöndíját, amellyel két féléven át előbb Kasselben, majd a tübingeni teológiai fakultáson folytatta tanulmányait. A háború idején egy félévet munkatelepen töltött, ezért csak 1940-ben vizsgázhatott Bazelben. 1941-ben Vásárhelyi János mellé püspöki titkárrá nevezték ki Kolozsváron, ugyanebben az évben letette a második lelkészképesítő vizsgát, s közben 1945 végéig főiskolai lelkipásztor is volt a kolozsvári református egyetemi hallgatók gyülekezetében. 1946-ban megválasztották az Erdélyi Református Egyházkerület tanácsbírójának és a lelkészképesítő bizottság tagjának; 1948-tól tagja a Romániai Református Egyház zsinatának és az állandó zsinati tanácsnak, 1952-ben az Egyházkerület generális direktorává (közügyintézővé), 1953-ban a teológiai előljáróság és a teológiai magántanár-képző bizottság tagjává választották. 1946-tól 1973-ig az igazgatótanács tagja, 1974-től egyházkerületi főjegyző (püspökhelyettes). 1973-ban a kolozsvári protestáns teológia nyilvános rendes professzorává választotta, így működött 1983 novemberéig, kényszernyugdíjazásáig. Irodalmi tevékenységét már főiskolai éveiben megkezdte a Székely Nép, Református Ifjúság, Ifjú Erdély, Református Család, Kiáltó Szó, Az Út, a református Szemle hasábjain, valamint magyarországi, svájci, kanadai egyházi folyóiratokban. Tudományos dolgozatainak, tanulmányainak, kritikáinak, könyvismertetéseinek száma több ezerre tehető. 1950-ig szerkesztésében jelent meg az Erdélyi Református Naptár. Ennek kiadása kapcsán 1950 márciusában letartóztatták és egy hónapot töltött vizsgálati fogságban. Kiszabadulása után társszerkesztője, majd 1973-83 között főszerkesztője lett a Református Szemlének. 1990-1992 között a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt elnöke volt. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4754/>)

³⁰ **Ady Elemér** (1903-1966) Nyárádszentbenedeken született, ahol édesapja, szilágyfőkeresztúri Ady Sámuel volt a ref. lelkipásztor. 1921-ben érettségizett a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban. Lelkészképesítő vizsgát tett Kolozsváron 1927-ben. Helyettes lelkész volt Széken, majd rendes lelkész Gyaluban 1944-ig, amikor elmenekült Sárospatakra az oroszok bejövetele miatt. Hazatérve Ketesden szolgált két évig, s amikor a ketesdi lelkész is visszajött, Kispetriben szolgált pár évig, majd visszahívták a ketesdiek és ott halt meg, ott is van eltemetve. (Forrás: Törzskönyvi adatlap alapján)

³¹ **Molnár Irma**, született Csoma Irma (sz. 1957): lelkész. 1990-től a középlaki (Kalotaszeg) gyülekezet lelkésze, 1991-től Középlak mellett a megüresedett zsoboki gyülekezet pásztorolását is elvállalta. A Bethesda Gyermekotthon és Iskolaközpont megalapítója és lelkészi igazgatója, a Bethesda Egyesület alelnöke, az AKSZA Missziós Házkuratóriumában kuratóriumi elnök, a farnasi idősek otthonának megalapítója és ügyvezető elnöke. (Forrás: Vincze Minya István esperes laudációja a Czelder Márton díj átadása alkalmából; <http://www.diaszporaalapitvany.ro/data/fototar/alapitvanyunk-munkaja-kepekben/a-m-2013/molnar-irma-laudacioja.pdf>)

³² **Gyökössy Endre** (1913-1997): református lelkész, pszichológus. Érettségi után Nagykőrösön tanítói oklevelet szerzett. A budapesti Református Teológia elvégzése után 1939-ben avatták lelkésszé, a Kálvin téri református templomban kezdte meg szolgálatát. Két doktorátust szerzett: egy bölcsészeti és egy pszichopedagógiai. A bázeli egyetemen Karl Barth és Emil Brunner professzorok mellett többek között egyházjogot és pasztorálpszichológiát tanult, 1978-ban a gyakorlati teológia kutatóprofesszora is lett. Az 1950-es években nagypolgár szülei és svájci származású felesége miatt „osztályidegenné” nyilvánították, viszont lelkészként tovább szolgálhatott. Az Újpest Újvárosi gyülekezet alapító- és templomépítő lelkésze volt. Végzett lelkészek pasztorál-pszichológiai továbbképzését vállalta lelkigondozói szemináriumában, a Magyar Pszichiátriai Társaság tagjaként orvosoknak, pszichológusoknak adott elő, valamint kultúrházakban házasság- és családpótló előadásokat tartott. A budapesti Református Teológia végzett hallgatóinak lelki gondozásánál órákat adott, mint vendég előadó. 1990-ben ugyanitt díszdoktorrá avatták, Újpest díszpolgári emlékéremmel tüntette ki. (Forrás: Szabados Erzsébet: Gyökössy Endre; Sárospatak, 2008; kicsinyfalum.hostoi.com/irasok/eletapolas.pdf)

³³ **Szőnyi Tamás** a Bócsi Református Egyházközség lelkipásztorja, a Borsod-Gömöri Református Egyházmegye esperese. (Forrás: <http://www.tirek.hu/lap/speterbanya/hir/mutat/38864/>)

---

³⁴ **Kántor Attila** (1926-2014) Máramarosban Hosszúmezőn született. Máramarosszigeten érettségizett 1948-ban. A Kolozsvári Protestáns Teológia elvégzése után Nagyváradon szentelték fel. Tisztségei: egyházmegyei tanácsos, esperes, lelkesi képviselő. Szolgálati helyei: Szilágysomlyó, Alsóvalkó, Fejérd, Magyargyerőmonostor, Kőrösfő. 1995-ben ment nyugdíjba. Marosvásárhelyen halt meg 2014-ben. (Forrás: Törzskönyvi adatlap alapján)

³⁵ **Berekfürdő** Megbékélés Háza – Református Konferencia- és Képzési Központ, Berekfürdő. A második világháború után a református ébredési mozgalom konferenciáinak, táborainak egyik kedvelt helyszíne volt, 1951-ig református diakónusképző intézet működött a Tiszántúli Egyházkerület berekfürdői otthonában. 1981 novemberében itt jött létre a Református Iszákosmentő Miszió (RIM). Jelenleg is a Magyarországi Református Egyház táboroztató és konferenciaközpontja.

³⁶ **Molnár János** (sz. 1955): egyetemi tanár. 1974-ben érettségizett Kolozsváron a 11-es sz. Elméleti Liceumban (ma Báthory István Elméleti Líceum). Teológiai tanulmányait az Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézetben (ebből négy szemesztert a Nagyszebeni német nyelvű tagozaton) végezte 1980-ban. 1986-1998 között a Protestáns Teológiai Intézet tanára volt, majd 1998-tól a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára, 2009-től Református Tanárképző Karának dékánja. (Forrás: Molnár János: Curriculum vitae; <http://rt.ubbcluj.ro/Tanszekek/RVPT/Tanarok/Molnar/MolnarJanos.pdf>)